

RZECZNIK PRAW OBYWATELSKICH

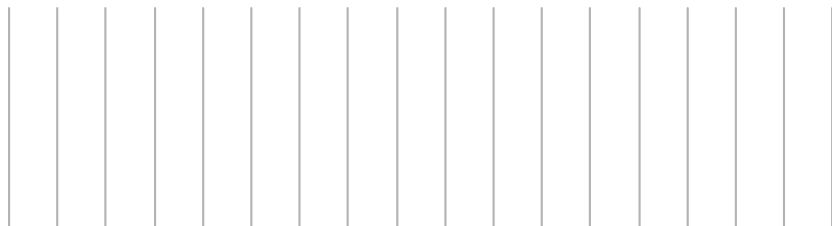
ZASADA RÓWNEGO TRAKTOWANIA PRAWO I PRAKTYKA

NR 12

Realizacja prawa małoletnich cudzoziemców do edukacji

Raport RPO

Warszawa, 2013

Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka, nr 12
RAPORT RZECZNIKA PRAW OBYWATELSKICH
Realizacja prawa małoletnich cudzoziemców do edukacji

Raport Rzecznika Praw Obywatelskich przygotowany na podstawie wizytacji przeprowadzonych przez pracowników Zespołu Prawa Administracyjnego i Gospodarczego Biura RPO w ośrodkach dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy lub azylu, ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców, szkołach podstawowych i gimnazjach.
Raport odzwierciedla stan prawny na dzień 31 lipca 2013 r.

Opieka naukowa:

Dr hab. Irena Lipowicz

Redakcja tomu:

Stanisław Trociuk, Katarzyna Łakoma, Marcin Sośniak

Autorzy:

Marcin Sośniak, Katarzyna Łakoma, Łukasz Kosiedowski,
Grzegorz Heleniak, Piotr Mierzejewski

Wydawca:

Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich
al. Solidarności 77, 00-090 Warszawa
Zespół Społeczny
www.rpo.gov.pl
Infolinia Obywatelska 800 676 676

© Copyright by Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich
Warszawa 2013

ISBN 978-83-938366-0-4

Oddano do składu w listopadzie 2013 r.
Podpisano do druku w listopadzie 2013 r.
Nakład: 500 egz.

Projekt okładki:

Pracownia C&C Sp. z o.o.
www.pracowniacc.pl

Opracowanie DTP, korekta, druk i oprawa:

Pracownia C&C Sp. z o.o.
www.pracowniacc.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
I. PRAWO DO NAUKI, PRZYMUS EDUKACYJNY I SYSTEM OŚWIATY W POLSCE	9
II. CEL, ZAKRES I METODOLOGIA BADAŃ.....	15
III. REALIZACJA PRAWA CUDZOZIEMCÓW DO EDUKACJI – WYNIKI BADAŃ ..	21
1. Realizacja prawa do edukacji przez małoletnich przebywających w ośrodkach dla cudzoziemców ubiegających się o status uchodźcy	21
1.1. Charakterystyka ośrodków dla cudzoziemców	21
a) Zasady korzystania z pomocy socjalnej w ośrodkach	21
b) Organizacja ośrodków dla cudzoziemców	21
1.2. Nauka i zajęcia w ośrodkach	22
1.3. Pomoc materialna i finansowa ze środków pozostających w dyspozycji Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców	23
1.4. Wybór szkół i zapisy	25
1.5. Realizacja obowiązku szkolnego	25
1.6. Nauka w szkołach podstawowych i gimnazjach	27
a) Przyjmowanie do szkół i kwalifikowanie do klas	27
b) Rozmieszczanie w klasach	29
c) Podstawa programowa, wymagania, klasyfikacja i promocja	29
d) Frekwencja	30
e) Nauka języka polskiego, zajęcia wyrównawcze, pomoc asystentów ..	31
f) Integracja, podejście do różnic kulturowych, udział cudzoziemców w życiu szkoły	34
g) Bezpieczeństwo	36
1.7. Podstawowe problemy	37
1.8. Nauczanie cudzoziemców z perspektywy jednostek samorządu terytorialnego i kuratorów oświaty	38
2. Realizacja prawa do edukacji przez małoletnich cudzoziemców w ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców	40
2.1. Charakterystyka ośrodków strzeżonych	40
a) Zasady umieszczania cudzoziemców w ośrodkach	40
b) Organizacja ośrodków strzeżonych	41
2.2. Zajęcia w ośrodkach strzeżonych	42
a) Sposób organizacji zajęć	42

b) Podejście szkół i władz oświatowych do nauczania małoletnich w ośrodkach strzeżonych	43
c) Finansowanie nauczania dzieci w ośrodkach strzeżonych	45
d) Podstawowe problemy	45
IV. WNIOSKI I REKOMENDACJE	47
1. Realizacja prawa do edukacji przez małoletnich przebywających w ośrodkach dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy	47
1.1. Nauka i zajęcia w ośrodkach dla cudzoziemców	47
1.2. Pomoc materialna i finansowa ze środków pozostających w dyspozycji Urzędu do Spraw Cudzoziemców	48
1.3. Wybór szkół i zapisy	49
1.4. Realizacja obowiązku szkolnego	49
1.5. Przyjmowanie do szkół, kwalifikacja i rozmieszczanie w klasach	50
1.6. Podstawa programowa, klasyfikacja i promocja uczniów	51
1.7. Frekwencja	52
1.8. Nauka języka polskiego, zajęcia wyrównawcze i pomoc asystenta	53
1.9. Duża rotacja i brak znajomości języka polskiego	54
2. Realizacja prawa do nauki przez małoletnich przebywających w ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców	55
Załącznik. Wykaz aktów prawnych	57

WSTĘP

Ochrona praw cudzoziemców przybywających i przebywających na terytorium Polski jest dla mnie, jako Rzecznika Praw Obywatelskich, zadaniem priorytetowym. Cudzoziemcy stanowią bowiem grupę słabszą w obcym otoczeniu, szczególnie narażoną na naruszenia praw lub wolności człowieka. Dotyczy to także przejawów dyskryminacji i ksenofobii, wynikających czy to z odmienności kulturowej, która, co stwierdzam z przykrością, w dalszym ciągu bywa postrzegana negatywnie, czy też z nieznamości polskich realiów, języka, a przede wszystkim obowiązującego prawa. Nie sposób przy tym uciec od licznych podobieństw między sytuacją cudzoziemców, którzy pozostawiają swój kraj pochodzenia i celowo lub z konieczności wybierają Polskę jako kraj osiedlenia, a sytuacją Polaków, którzy w minionych czasach z przyczyn politycznych, ale też ekonomicznych, wyjeżdżali za granicę, często z zamiarem opuszczenia Polski na stałe. Nie można przy tym zapominać, że wśród ówczesnych zdesperowanych migracji z Polski spora część, z punktu widzenia przepisów obowiązujących w krajach docelowych, miała wtedy przecież charakter nielegalny. W moim odczuciu, podobieństwa te rodzą po stronie Polski i Polaków naszą szczególną odpowiedzialność za los migrantów. W kontekście migracji powinniśmy mówić więcej o tzw. kulturze przyjęcia, czyli o tworzeniu warunków (nie tylko prawnych, ale i społecznych), w których cudzoziemcy stosunkowo łatwo i bez zbędnych formalności będą mogli zalegalizować swój pobyt czy podjąć pracę zarobkową. Kultura przyjęcia to praca nad naszą zdolnością stworzenia przyjaznego klimatu, poszanowania godności migranta i praw jego rodziny. Zachodzące zmiany w strukturze demograficznej Polski sprawiają, że zapewnienie migrantom godnych warunków przyjęcia leży także w interesie Polski. Inspiracja tworzenia takich warunków jest ustawowym zadaniem Rzecznika Praw Obywatelskich.

Od wieków uczestnikami procesów migracyjnych, czy to dobrowolnych, czy też przymusowych, były dzieci. Podróżują one przecież nie tylko z rodzicami opuszczającymi swój kraj w obawie przed szeroko rozumianym prześladowaniem czy z powodów ekonomicznych, ale też samodzielnie czasem poszukują lepszych perspektyw czy ochrony. Migrujący małoletni narażeni są przy tym na wiele niebezpieczeństw, takich jak przemoc czy wyzysk, często padają również ofiarami handlu ludźmi. Zwykle też towarzyszy im wielki stres, który w wielu przypadkach ma wpływ na ich psychikę i prawidłowy rozwój. W zasadzie w każdym przypad-

ku migracja oznacza także przerwę w nauce. Podjęcie nauki na nowo w kraju przyjmującym wymaga zaś przystosowania się do nowych warunków i systemu szkolnego, który stawia często przed uczniem inne niż znane mu dotychczas wymagania. To przez szkołę wiedzie także często decydująca droga do integracji. Stawia to szkoły przed wyzwaniem znacznie wykraczającym poza ich funkcję edukacyjną, do czego władze oświatowe winny przygotować szkoły i nauczycieli. Polskie szkoły są często zaskoczone nagle pojawiającą się dużą grupą dzieci z kompletnie innego kręgu kulturowego (Wietnam, Czeczenia, Gruzja).

W systemie prawa regionalnego i międzynarodowego prawo do nauki jest prawem powszechnym. Zgodnie z art. 2 Protokołu dodatkowego nr 1 do Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r., sporządzonym w Paryżu 20 marca 1952 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175), nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki. Stosownie do art. 28 Konwencji o prawach dziecka, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku w dniu 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526), Państwa – strony Konwencji uznają prawo dziecka do nauki, a w celu realizowania tego prawa na zasadzie równych szans, zobowiązują się uczynić nauczanie podstawowe obowiązkowym i bezpłatnym dla wszystkich. Podobne regulacje zawierają m.in. art. 14 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej z 12 grudnia 2007 r. (Dz.Urz. UE C z 2007 r. Nr 303, str. 1) czy art. 13 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, otwartego do podpisu w Nowym Jorku w dniu 19 grudnia 1966 r., (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169). Na gruncie prawa krajowego, gwarancję powszechnego dostępu do edukacji stanowi art. 70 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie z tym przepisem, każdy ma prawo do nauki, nauka do 18 roku życia jest obowiązkowa, a w szkołach publicznych jest ona bezpłatna. Bez wątplenia prawo do nauki dotyczy zatem wszystkich osób, znajdujących się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej, niezależnie od ich obywatelstwa czy podstawy prawnej ich pobytu w Polsce.

Celem przeprowadzonych w Biurze RPO badań było sprawdzenie, czy w stosunku do cudzoziemców przebywających na terytorium Polski konstytucyjne prawo do nauki jest w sposób należyty i efektywny realizowane. Poczynione w trakcie tych badań ustalenia, a także wynikające z tych ustaleń wnioski i rekomendacje, przedstawione zostały w niniejszym raporcie. Ufam, że okaże się on pomocny w lepszym kształtowaniu polskiego systemu oświaty i przyczyni się do otwarcia

tego systemu na nieuchronne, ale często pozytywne dla naszego kraju, zjawisko migracji. Ufam, że stanie się także inspiracją działań dla władz rządowych i samorządowych, a także dla fundacji i innych organizacji pozarządowych jako partnerów administracji.

Irena Lipowicz

I. PRAWO DO NAUKI, PRZYMUS EDUKACYJNY I SYSTEM OŚWIATY W POLSCE

W systemie prawa regionalnego i międzynarodowego prawo do nauki ma charakter powszechny. Zgodnie z Protokołem dodatkowym nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki¹. Konwencja ONZ o prawach dziecka uznaje prawo dziecka do nauki, a w celu realizowania tego prawa na zasadzie równych szans nakłada na Państwa – strony obowiązek uczynienia nauczania podstawowego obowiązkowym i bezpłatnym dla wszystkich, popierania różnorodnych form szkolnictwa średniego, czy też podjęcia kroków na rzecz zapewnienia regularnego uczęszczania do szkół oraz zmniejszenia wskaźnika porzucania nauki². W Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych prawo do nauki przyznane zostało każdemu, a zatem tak dzieciom, jak i dorosłym. W celu osiągnięcia pełnej realizacji tego prawa Państwa – strony Paktu uznają, że nauczanie podstawowe będzie obowiązkowe, bezpłatne i dostępne dla wszystkich³. Podobnie Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej przyznaje prawo do nauki każdemu. Prawo to, w rozumieniu Karty, obejmuje m.in. możliwość korzystania z bezpłatnej nauki obowiązkowej⁴.

Powszechność prawa do nauki zagwarantowana została także w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. W ujęciu Konstytucji, każdy ma prawo do nauki. Gwarrantji tej towarzyszy przymus edukacyjny: nauka do 18 roku życia jest bowiem obowiązkowa. Jednocześnie, w celu zapewnienia powszechnej realizacji omawianego prawa i skorelowanego z nim obowiązku, Ustawa Zasadnicza wprowadza, jako zasadę, bezpłatność nauki w szkołach publicznych⁵.

Prawo do nauki, podobnie jak i przymus edukacyjny, dotyczy wszystkich osób znajdujących się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej, a zatem także i cudzoziemców, niezależnie od tego, na jakiej podstawie prawnej przebywają oni na terytorium Polski.

¹ Art. 2 Protokołu nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

² Art. 28 Konwencji ONZ o prawach dziecka z 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.).

³ Art. 13 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, otwartego do podpisu w Nowym Jorku w dniu 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

⁴ Art. 14 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz.U.UE.C.2007.303.1).

⁵ Art. 70 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Na przymus edukacyjny składają się dwa elementy: obowiązek nauki i obowiązek szkolny. Obowiązek nauki jest przy tym pojęciem szerszym: jego realizacja, w pierwszym etapie, odbywa się bowiem poprzez spełnienie, kolejno, obowiązku rocznego przygotowania przedszkolnego i obowiązku szkolnego. Pierwszy z tych obowiązków rozpoczyna się z początkiem roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 5 lat. Może on być spełniany poprzez uczęszczanie do przedszkola, oddziału przedszkolnego zorganizowanego w szkole podstawowej lub w innej formie wychowania przedszkolnego⁶. Obowiązek szkolny co do zasady rozpoczyna się natomiast z początkiem roku szkolnego w tym roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 7 lat i trwa do ukończenia gimnazjum, jednak nie dłużej niż do ukończenia 18 roku życia⁷. Jego spełnianie polega na uczęszczaniu do szkoły podstawowej i gimnazjum (publicznych lub niepublicznych). Po ukończeniu gimnazjum, o ile do ukończenia gimnazjum dojdzie przed ukończeniem przez dziecko 18 roku życia, obowiązek nauki jest kontynuowany poprzez uczęszczanie do publicznej bądź niepublicznej szkoły ponadgimnazjalnej lub w formie przygotowania zawodowego u pracodawcy.

System oświaty w Polsce obejmuje przedszkola, szkoły, a wśród nich szkoły podstawowe, gimnazja, szkoły ponadgimnazjalne, szkoły artystyczne, oraz szereg innych instytucji, m.in. placówki oświatowo-wychowawcze, jednostki prowadzące doksztalcanie, placówki artystyczne, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, czy młodzieżowe ośrodki wychowawcze⁸. Na potrzeby niniejszego opracowania, omówione zostaną zagadnienia związane z funkcjonowaniem dwóch podstawowych elementów systemu edukacji, czyli szkół podstawowych i gimnazjów.

Szkoła podstawowa jest szkołą sześcioletnią, przy czym ostatni rok nauki kończy sprawdzian wiedzy (tzw. sprawdzian szóstoklasisty). Nie ma on znaczenia w procesie rekrutacji do gimnazjów, lecz stanowi wyłącznie formę sprawdzenia wiedzy nabytej przez uczniów podczas nauki w szkole podstawowej. Co do zasady, zakładanie i prowadzenie publicznych szkół podstawowych należy do zadań własnych gminy. Gimnazjum z kolei jest szkołą trzyletnią, której ukończenie warunkuje możliwość kontynuowania nauki na poziomie ponadgimnazjalnym. W ostatnim roku nauki w gimnazjum przeprowadza się egzamin (czyli tzw. egzamin gimnazjalny). W przeciwieństwie do sprawdzianu wieńczącego naukę w szkole podstawowej, wynik egzaminu gimnazjalnego odgrywa istotną rolę w rekrutacji

⁶ Art.14 ust.3 i ust.3a ustawy o systemie oświaty (Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 ze zm.).

⁷ Art.15 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty.

⁸ Art. 2 ustawy o systemie oświaty.

do szkół wyższego stopnia. Podobnie jak w przypadku szkół podstawowych, zakładanie i prowadzenie publicznych gimnazjów jest – co do zasady – zadaniem własnym gminy⁹.

Szkoły publiczne tworzą sieć i mają swoją właściwość terytorialną, czyli tzw. obwody. Sieć publicznych szkół powinna być zorganizowana tak, aby wszystkim dzieciom zapewniona została możliwość spełniania obowiązku szkolnego, z założeniem, że droga dziecka z domu do szkoły nie może przekraczać: 3 km – w przypadku uczniów klas I-IV szkół podstawowych oraz 4 km – w przypadku uczniów klas V i VI szkół podstawowych i uczniów gimnazjów. Jeżeli droga dziecka z domu do szkoły, w której obwodzie dziecko mieszka, jest dłuższa, obowiązkiem gminy jest zapewnienie bezpłatnego transportu i opieki w czasie przewozu lub zwrot kosztów przejazdu środkami komunikacji publicznej.

Ustawa o systemie oświaty przewiduje wyjątki od obowiązku tworzenia obwodów szkolnych. I tak, obwodów nie tworzy się dla szkół specjalnych, szkół integracyjnych, szkół dwujęzycznych, szkół dla mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługujących się językiem regionalnym, szkół sportowych i szkół mistrzostwa sportowego, szkół artystycznych, szkół w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich oraz szkół działających przy zakładach karnych i aresztach śledczych¹⁰. Warto przy tym wspomnieć, że z wyznaczeniem obwodu wiążą się określone prawa i obowiązki tak dyrektora szkoły, jak i uczniów zamieszkujących w danym obwodzie. Dyrektor szkoły publicznej jest mianowicie zobowiązany do kontrolowania spełniania obowiązku szkolnego przez dzieci zamieszkałe na terenie jego obwodu¹¹. Dzieci te z kolei mają pierwszeństwo w przyjęciu do szkoły podstawowej lub gimnazjum, w których obwodzie mieszkają.

Szkoły prowadzone przez podmioty prawa publicznego mają obligatoryjnie formę organizacyjno-prawną tzw. jednostek budżetowych¹². Jako jednostki budżetowe, szkoły są utrzymywane w zasadzie wyłącznie ze środków budżetowych. Ograniczenie to wyraża się w tzw. zasadzie budżetowania brutto, w myśl której całość wydatków jednostki budżetowej jest pokrywana bezpośrednio z budżetu (państwa lub jednostek samorządu terytorialnego).

Finansowanie oświaty publicznej odbywa się w ramach dwuetapowego procesu. Najpierw Ministerstwo Edukacji Narodowej, na podstawie liczby uczniów

⁹ Art. 9 ust. 1 pkt 1 i pkt 2 ustawy o systemie oświaty.

¹⁰ Art. 58 ustawy o systemie oświaty.

¹¹ Art. 17 i art. 19 ustawy o systemie oświaty.

¹² Art. 79 ust. 1 ustawy o systemie oświaty.

i rodzaju placówek, do których uczęszczają, ustala kwotę, jaką każda jednostka samorządu terytorialnego otrzyma z budżetu państwa na prowadzenie zadań oświatowych w danym roku. Kwota ta jest przekazywana samorządom w formie tzw. subwencji oświatowej, będącej częścią subwencji ogólnej. Otrzymane środki władze samorządowe mogą dzielić według własnego uznania.

Szkoły publiczne realizują podstawę programową kształcenia ogólnego. Na podstawę taką składają się wymagania dotyczące wiedzy i umiejętności, które powinien posiadać uczeń po zakończeniu określonego etapu edukacji. Podstawa taka umożliwi także ustalenie kryteriów ocen szkolnych i wymagań, stawianych przed uczniem na egzaminach¹³.

Jak wspomniano wyżej, z realizacją kolejnych etapów obowiązku szkolnego (czyli ukończenia szkoły podstawowej i ukończenia gimnazjum), wiąże się obowiązek uczestniczenia w sprawdzianie szóstoklasisty (w ostatnim roku nauki w szkole podstawowej) i w egzaminie gimnazjalnym (w ostatnim roku nauki w gimnazjum). W wyjątkowych przypadkach możliwe jest zwolnienie uczniów z tego obowiązku w całości lub w części (dotyczy to uczniów z upośledzeniem umysłowym oraz laureatów i finalistów olimpiad lub laureatów konkursów przedmiotowych o zasięgu wojewódzkim lub ponadwojewódzkim)¹⁴.

Osoby niebędące obywatelami polskimi korzystają z nauki i opieki w przedszkolach i szkołach publicznych na warunkach dotyczących obywateli polskich¹⁵. O ile jednak przyjęcie osoby nie posiadającej obywatelstwa polskiego do klasy pierwszej szkoły podstawowej następuje identycznie, jak w przypadku obywateli polskich, to korzystanie ze świadczeń edukacyjnych na wyższym poziomie wymaga – co do zasady – przedłożenia dokumentu świadczącego o poziomie edukacji, jaki uczeń ukończył w kraju pochodzenia. Powinno to być: świadectwo lub inny dokument stwierdzający ukończenie za granicą szkoły lub danego etapu edukacji, uznane za równorzędne polskiemu świadectwu, bądź też świadectwo, zaświadczenie lub inny dokument wydany przez szkołę za granicą, potwierdzający sam fakt uczęszczania do szkoły, wskazujący klasę lub ukończony etap edukacji, albo potwierdzający sumę lat nauki szkolnej. Jeżeli na podstawie przedłożonych dokumentów nie można ustalić sumy lat dotychczasowej nauki, ustalenia takie są czynione na podstawie oświadczenia rodzi-

¹³ Art. 3 pkt 13 ustawy o systemie oświaty.

¹⁴ § 38 i § 39 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. z 2007 r. Nr 83, poz. 562 ze zm.).

¹⁵ Art. 94a ust. 1 ustawy o systemie oświaty.

ca, opiekuna prawnego lub pełnoletniego cudzoziemca. Niemożność przedłożenia dokumentów poświadczających sumę lat nauki nie zamyka jednak cudzoziemcowi drogi do przyjęcia do szkoły publicznej. W takim przypadku przyjęcie do szkoły powinno nastąpić na podstawie rozmowy kwalifikacyjnej, przeprowadzonej przez dyrektora szkoły, przy czym rozmowa taka, gdy cudzoziemiec nie włada językiem polskim, musi odbyć się w języku, którym cudzoziemiec się posługuje¹⁶.

Cudzoziemcom podlegającym obowiązkowi szkolnemu lub obowiązkowi nauki, a nieznającym języka polskiego lub nieznającym go w stopniu wystarczającym do korzystania z nauki, przysługuje prawo do dodatkowej, bezpłatnej nauki języka polskiego, którą zobligowane są organizować organy prowadzące szkołę. Dodatkowa nauka języka polskiego może być organizowana w formie zajęć indywidualnych lub grupowych, w wymiarze pozwalającym na opanowanie języka polskiego w stopniu umożliwiającym udział w obowiązkowych zajęciach edukacyjnych, nie niższym niż 2 godziny lekcyjne tygodniowo¹⁷. Przez okres 12 miesięcy cudzoziemcy powinni mieć także zapewnioną możliwość korzystania z dodatkowych zajęć wyrównawczych z przedmiotów nauczania. Dodatkowe zajęcia lekcyjne prowadzone mogą być w formie grupowej lub indywidualnej, w wymiarze 1 godziny lekcyjnej tygodniowo¹⁸. Łączny wymiar dodatkowych zajęć z języka polskiego oraz zajęć wyrównawczych z innych przedmiotów, nie może jednak przekroczyć 5 godzin lekcyjnych tygodniowo w odniesieniu do każdego ucznia¹⁹.

Ustawa o systemie oświaty wprowadza możliwość zatrudnienia w szkole, w charakterze pomocy nauczyciela, osoby władającej językiem kraju pochodzenia cudzoziemców uczących się w szkole. Jest to tzw. „asystent międzykulturowy”, który przez 12 miesięcy ma stanowić dodatkowe wsparcie integracji cudzoziemca w polskiej szkole²⁰.

W szkołach publicznych placówki dyplomatyczne lub konsularne kraju pochodzenia cudzoziemców albo stowarzyszenia kulturalno-oświatowe danej narodo-

¹⁶ § 2 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 1 kwietnia 2010 r. w sprawie przyjmowania osób niebędących obywatelami polskimi do publicznych przedszkoli, szkół, zakładów kształcenia nauczycieli i placówek oraz organizacji dodatkowej nauki języka polskiego, dodatkowych zajęć wyrównawczych oraz nauki języka i kultury kraju pochodzenia (Dz.U. z 2010 r. Nr 57, poz. 361).

¹⁷ Art. 94a ust.4 ustawy o systemie oświaty w zw. z § 5 rozporządzenia w sprawie przyjmowania osób niebędących obywatelami polskimi do publicznych przedszkoli (...).

¹⁸ Art. 94a ust.4c ustawy o systemie oświaty w zw. z § 6 rozporządzenia w sprawie przyjmowania osób niebędących obywatelami polskimi do publicznych przedszkoli (...).

¹⁹ § 7 rozporządzenia w sprawie przyjmowania osób niebędących obywatelami polskimi do publicznych przedszkoli (...).

²⁰ Art. 94a ust. 4a ustawy o systemie oświaty.

wości mogą także organizować naukę języka i kultury kraju pochodzenia. Oczywiście konieczne jest wcześniejsze porozumienie z władzami szkoły i uzyskanie zgody organu prowadzącego. W takich przypadkach szkoła jest zobowiązana udostępnić nieodpłatnie pomieszczenia i pomoce dydaktyczne²¹.

Role uzupełniającą względem edukacji oferowanej w ramach powszechnego systemu oświaty stanowi nauczanie prowadzone w ośrodkach dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy. Osoby korzystające z pomocy socjalnej w takich ośrodkach mają bowiem prawo do dodatkowej nauki języka polskiego. Powinny także otrzymać niezbędne do tej nauki materiały. Dzieciom, które zamieszkują w ośrodkach i uczą się w szkołach publicznych, należy dodatkowo zapewnić odpowiednie pomoce dydaktyczne, a także, w miarę możliwości, wsparcie finansowe na pokrycie kosztów zajęć pozalekcyjnych i rekreacyjno-sportowych²². Warto przy tym wspomnieć, że prawo do dodatkowej pomocy w postaci nauki języka polskiego, podstawowych materiałów do nauki tego języka, pomocy dydaktycznych dla dzieci korzystających z nauki w publicznych placówkach oświatowych oraz pokrycia, w miarę możliwości, kosztów dodatkowych zajęć, przysługuje także cudzoziemcom ubiegającym się o nadanie statusu uchodźcy, którzy nie korzystają z pomocy socjalnej w ośrodkach, a pobierają świadczenie pieniężne na pokrycie we własnym zakresie kosztów pobytu w Polsce.

Za organizację ośrodków dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy odpowiedzialny jest Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców. Koszty udzielanej w ośrodkach pomocy pokrywane są zaś z budżetu państwa, z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wewnętrznych, ze środków będących w dyspozycji Szefa wspomnianego Urzędu²³.

Prawo do korzystania z dodatkowych zajęć dydaktyczno-wychowawczych i rekreacyjno-sportowych przysługuje także małoletnim przebywającym w prowadzonych przez Straż Graniczną ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców. Program zajęć organizowanych w tych ośrodkach powinien być dostosowany do wieku małoletnich i długości ich pobytu w Polsce²⁴.

²¹ Art. 94a ust. 5 ustawy o systemie oświaty.

²² Art. 71 ust.1 pkt. 1 lit. f – h ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2012 r. Nr 680).

²³ Art. 79 ust. 1 i art. 85 ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

²⁴ Art. 117 ust. 3a ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o cudzoziemcach (Dz.U. z 2011 r. Nr 264, poz. 1573 ze zm.).

II. CEL, ZAKRES I METODOLOGIA BADAŃ

Celem przeprowadzonych przez Rzecznika Praw Obywatelskich badań jest odpowiedź na pytania:

- czy nauczanie małoletnich cudzoziemców organizowane jest zgodnie z obowiązującymi w tym zakresie przepisami prawa,
- czy obowiązujące prawo pozwala w sposób rzeczywisty realizować wynikające z art. 70 ust. 1 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* prawo małoletnich do nauki.

W swoich badaniach Rzecznik Praw Obywatelskich skupił się na dwóch grupach cudzoziemców, a mianowicie:

- na małoletnich korzystających z pomocy socjalnej w ośrodkach dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy
- oraz małoletnich umieszczonych w ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców i oczekujących na wydanie lub wykonanie decyzji zawierającej orzeczenie w sprawie wydalenia z terytorium Polski.

Wybór ten uzasadnia sytuacja, w jakiej znajdują się wyszczególnieni w ten sposób małoletni. W pierwszym przypadku są to osoby, które poszukują w Polsce ochrony przed prześladowaniem w kraju pochodzenia i które – jak należy zakładać – żywią szczególną obawę przed powrotem do tego kraju. Zdarza się, że przed przyjazdem do Polski doświadczyły traumatycznych przeżyć, które mają wpływ na ich adaptację w polskim społeczeństwie, w tym także w środowisku szkolnym. Druga kategoria to małoletni pozbawieni wolności i z tego też powodu ich sytuacja wymaga szczególnego zainteresowania. Wobec obu tych grup państwo polskie ma przy tym określone zobowiązania, wynikające tak z prawa międzynarodowego, jak i krajowego. Obowiązki ciążące na organach państwa nie ograniczają się przy tym tylko do sposobu prowadzenia postępowań administracyjnych w stosunku do tych osób, lecz obejmują także konieczność zapewnienia im odpowiednich warunków socjalno – bytowych (zarówno w ośrodkach dla cudzoziemców ubiegających się o status uchodźcy, jak i w ośrodkach strzeżonych) czy możliwości realizacji przysługujących im praw, jak np. prawa do opieki medycznej czy właśnie prawa do edukacji.

Badania przeprowadzone zostały w trzech etapach, na które składały się:

- wizytacje w ośrodkach dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy, w wybranych szkołach, w których uczyły się zamieszkujące w tych ośrodkach dzieci, oraz w ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców,

- wystąpienia do władz samorządowych gmin, które pełniły funkcję organów prowadzących dla wizytowanych szkół, oraz do właściwych miejscowo, wojewódzkich kuratorów oświaty,
- seminarium eksperckie z udziałem przedstawicieli szkół i kuratoriów oświaty.

W ramach pierwszego etapu, realizowanego w roku szkolnym 2011/2012 i na początku roku szkolnego 2012/2013, przeprowadzono wizytacje w dziewięciu ośrodkach dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy, czterech ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców, dziewięciu szkołach podstawowych, pięciu gimnazjach oraz trzech zespołach szkół. Kryterium, na podstawie którego wybierane były szkoły, stanowiła liczba cudzoziemców uczęszczających do danej placówki w bieżącym roku szkolnym. Badaniem objęto przy tym zarówno duże szkoły, liczące łącznie ponad 760 uczniów, jak i niewielkie placówki oświatowe, w których liczba uczniów nie przekraczała 100.

Wizytacje przeprowadzane były przez dwu lub trzyosobowe zespoły. Schemat każdej z wizytacji był podobny: obejmował ogląd wizytowanej placówki i wywiady z cudzoziemcami, zarówno z dziećmi uczącymi się w ośrodkach lub szkołach, jak i ich rodzicami, a także, odpowiednio, z personelem ośrodków dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy, zatrudnionymi w tych ośrodkach nauczycielami, funkcjonariuszami Straży Granicznej pełniącymi służbę w ośrodkach strzeżonych oraz z dyrektorami, nauczycielami, wychowawcami i asystentami pracującymi w szkołach. Wszystkie rozmowy z cudzoziemcami prowadzone były w języku dla nich zrozumiałym (najczęściej rosyjskim, rzadziej angielskim), bez udziału osób trzecich. Nie korzystano przy tym z żadnych kwestionariuszy czy ankiet.

Drugi etap badań polegał na wystosowaniu do władz gmin, którym podlegały wizytowane szkoły, jednobrzmiących pism, zawierających następujące pytania:

- jak z perspektywy gmin wygląda realizacja prawa małoletnich cudzoziemców do nauki,
- z jakimi problemami stykają się gminy realizując to zadanie, jakie kwoty przeznaczane są w formie dotacji lub subwencji na nauczanie cudzoziemców,
- jaką inną pomoc świadczą gminy małoletnim cudzoziemcom,
- czy do władz oświatowych docierają jakiegokolwiek skargi dotyczące dostępu cudzoziemców do edukacji.

Pisma o podobnej treści skierowane zostały także do kuratorów oświaty. W pismach tych poproszono o udzielenie informacji:

- czy kwestia nauczania cudzoziemców była przedmiotem kontroli planowych lub doraźnych,
- czy kuratorium dysponuje danymi statystycznymi, dotyczącymi liczby uczących się w szkołach cudzoziemców, sposobu realizacji obowiązku szkolnego przez tę grupę uczniów i wysokości środków finansowych przeznaczanych na ten cel.

Ostatnim etapem, niejako podsumowującym badania, było seminarium eksperckie pt. „Dostęp dzieci cudzoziemców do edukacji w Polsce – prawo i praktyka”, zorganizowane w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich w dniu 15 lutego 2013 r. W trakcie debaty eksperci poproszeni zostali o odpowiedź na pytania:

- czy obowiązujące przepisy, a także sposób ich stosowania, pozwalają na skuteczną realizację prawa małoletnich cudzoziemców do nauki,
- jakie zmiany są konieczne, aby wzrosła efektywność nauczania tej grupy uczniów,
- jakie zmiany ułatwiłyby szkołom realizację takiego nauczania,
- czy warto ujednoclić istniejącą w szkołach praktykę.

W zasadzie na każdym etapie badań pozyskiwane były dane statystyczne, dotyczące, między innymi, liczby dzieci cudzoziemców objętych obowiązkiem szkolnym, liczby dzieci faktycznie uczęszczających do szkół czy też liczby małoletnich przebywających w ośrodkach dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy i ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców. Wszystkie te dane ulegają jednak częstym i znaczącym zmianom, co jest skutkiem dużej mobilności badanej grupy cudzoziemców (jak wykazały badania, często, w zasadzie z dnia na dzień, rodziny z dziećmi w wieku szkolnym decydowały się np. na wyjazd z Polski i opuszczały ośrodek dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy; zdarzało się nawet, że jednego dnia naukę w szkole porzucało, jednocześnie, kilkudziesięciu cudzoziemców). Z tego też powodu w niniejszym raporcie dane statystyczne podawane są wyłącznie w charakterze przykładu, w celu zobrazowania sytuacji zastanej w dacie wizytacji lub zasygnalizowania trendów, jakim podlegają opisywane zjawiska.

Ośrodki dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy lub azylu wizytowane w ramach badań Rzecznika Praw Obywatelskich.

Lp.	Nazwa ośrodka	Data wizytacji
1.	Ośrodek dla Cudzoziemców Ubiegających się o Nadanie Statusu Uchodźcy lub Azylu w Lininie	28.10.2011 r.
2.	Ośrodek dla Cudzoziemców Ubiegających się o Nadanie Statusu Uchodźcy lub Azylu w Łukowie	04.11.2011 r.
3.	Ośrodek dla Cudzoziemców Ubiegających się o Nadanie Statusu Uchodźcy lub Azylu w Mosznej	10.10.2011 r.
4.	Ośrodek dla Cudzoziemców Ubiegających się o Nadanie Statusu Uchodźcy lub Azylu w Lublinie	19.12.2011 r.
5.	Ośrodek dla Cudzoziemców Ubiegających się o Nadanie Statusu Uchodźcy lub Azylu w Grotnikach	01.03.2012 r.
6.	Ośrodek dla Cudzoziemców Ubiegających się o Nadanie Statusu Uchodźcy lub Azylu w Czerwonym Borze	22.03.2012 r.
7.	Ośrodek dla Cudzoziemców Ubiegających się o Nadanie Statusu Uchodźcy lub Azylu w Białymstoku	23.03.2012 r.
8.	Ośrodek dla Cudzoziemców Ubiegających się o Nadanie Statusu Uchodźcy lub Azylu w Grupie	18.06.2012 r.
9.	Ośrodek dla Cudzoziemców Ubiegających się o Nadanie Statusu Uchodźcy lub Azylu w Warszawie-Targówku	16.11.2012 r.

Ośrodki strzeżone dla cudzoziemców i areszty w celu wydalenia wizytowane w ramach badań Rzecznika Praw Obywatelskich.

Lp.	Nazwa ośrodka	Data wizytacji
1.	Ośrodek Strzeżony dla Cudzoziemców i Areszt w Celu Wydalenia w Przemyślu	17.01.2011 r.
2.	Ośrodek Strzeżony dla Cudzoziemców i Areszt w Celu Wydalenia w Lesznowoli	22.10.2012 r.
3.	Ośrodek Strzeżony dla Cudzoziemców i Areszt w Celu Wydalenia w Białej Podlaskiej	24.10.2012 r.
4.	Ośrodek Strzeżony dla Cudzoziemców i Areszt w Celu Wydalenia w Białymstoku	26.10.2012 r.
5.	Ośrodek Strzeżony dla Cudzoziemców i Areszt w Celu Wydalenia w Kętrzynie	18-19.03.2013 r.

Lp.	Placówka oświatowa	Data wizytacji
1.	Zespół Szkół w Coniewie	28.10.2011 r.
2.	Szkoła Podstawowa w Czachówku	28.10.2011 r.
3.	Zespół Szkół nr 1 w Brwinowie	10.10.2011 r.
4.	Szkoła Podstawowa nr 5 w Łukowie	04.11.2011 r.
5.	Gimnazjum nr 3 w Łukowie	04.11.2011 r.
6.	Szkoła Podstawowa nr 31 w Lublinie	19.12.2011 r.
7.	Gimnazjum nr 14 w Lublinie	19.12.2011 r.
8.	Zespół Szkolno – Gimnazjalny w Grotnikach	01.03.2012 r.
9.	Szkoła Podstawowa w Porytem – Jabłoni	22.03.2012 r.
10.	Szkoła Podstawowa nr 26 w Białymstoku	23.03.2012 r.
11.	Gimnazjum nr 16 w Białymstoku	23.03.2012 r.
12.	Szkoła Podstawowa w Grupie k. Grudziądza	18.06.2012 r.
13.	Gimnazjum w Michalu	18.06.2012 r.
14.	Szkoła Podstawowa nr 3 w Białej Podlaskiej	24.10.2012 r.
15.	Szkoła Podstawowa nr 58 w Warszawie – Targówku	16.11.2012 r.
16.	Gimnazjum nr 141 w Warszawie – Targówku	16.11.2012 r.

III. REALIZACJA PRAWA CUDZOZIEMCÓW DO EDUKACJI – WYNIKI BADAŃ

1. Realizacja prawa do edukacji przez małoletnich przebywających w ośrodkach dla cudzoziemców ubiegających się o status uchodźcy

1.1. Charakterystyka ośrodków dla cudzoziemców

a) Zasady korzystania z pomocy socjalnej w ośrodkach

Umieszczenie w ośrodku dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy jest formą pomocy socjalnej, udzielanej osobom poszukującym w Polsce ochrony przed prześladowaniem w kraju pochodzenia. Przebywającym w ośrodkach cudzoziemcom, poza zakwaterowaniem, zapewnia się całodzienne wyżywienie oraz pomoc materialną w postaci, między innymi, środków finansowych na zakup podstawowych artykułów higieny osobistej, kieszonkowego na drobne wydatki czy jednorazowej pomocy pieniężnej (lub bonów towarowych) na zakup odzieży i obuwia. Rodzicom dzieci, które uczęszczają do szkół i z tego powodu nie korzystają z wyżywienia w ośrodku, wypłacany jest ponadto ekwiwalent pieniężny w zamian za takie wyżywienie.

Cudzoziemcom korzystającym z pomocy socjalnej w ośrodku przysługuje także prawo do opieki medycznej, obejmującej w zasadzie taki zakres świadczeń, jaki przysługuje osobom objętym obowiązkowym lub dobrowolnym ubezpieczeniem zdrowotnym. Opieka medyczna wykonywana jest przez świadczeniodawców na podstawie umów cywilnoprawnych, których stroną jest Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców.

Pomoc socjalną w ośrodku oraz opiekę medyczną zapewnia się przez cały okres trwania postępowania w sprawie nadania statusu uchodźcy oraz przez określony czas po doręczeniu cudzoziemcowi ostatecznej decyzji w sprawie nadania mu statusu uchodźcy albo decyzji o umorzeniu postępowania.

b) Organizacja ośrodków dla cudzoziemców

Organizacja ośrodków dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy należy do zadań Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców. W strukturze Urzędu za realizację tych zadań odpowiada Departament Pomocy Socjalnej. W okresie wizytacji istniało 12 ośrodków: w Grupie koło Grudziądza, Białej Pod-

laskiej, Lublinie, Łukowie, Zalesiu, Grotnikach, Dębaku, Lininie, Warszawie – Targówku, Białymstoku, Czerwonym Borze k. Łomży oraz w Mosznej.

Ośrodki w Białej Podlaskiej i Dębaku pełnią funkcje ośrodków recepcyjnych. Cudzoziemcy ubiegający się o nadanie statusu uchodźcy, zainteresowani uzyskaniem pomocy socjalnej, w pierwszej kolejności muszą zgłosić się do jednej z tych placówek. Pobyt w takim ośrodku pozwala na dopełnienie formalności związanych z wszczęciem postępowania o nadanie statusu uchodźcy, czyli m.in. na wykonanie badań lekarskich, wpisanie danych cudzoziemca do systemu ewidencji świadczeń socjalnych czy przeprowadzenie wstępnych wywiadów statusowych. Dopiero po przeprowadzeniu tych czynności cudzoziemcy kierowani są do właściwych ośrodków pobytowych²⁵.

Większość obiektów, w których mieszczą się ośrodki, stanowi własność przedsiębiorstw prywatnych, świadczących na rzecz Urzędu do Spraw Cudzoziemców usługi o charakterze hotelarskim. Warunki panujące w ośrodkach zależne są zatem głównie od zaangażowania właścicieli obiektów oraz wysokości posiadanych przez nich środków finansowych. W każdym z ośrodków cudzoziemcy otrzymują do swojej dyspozycji umeblowane pokoje mieszkalne. Korzystać także mogą ze wspólnych kuchni, świetlic, sal telewizyjnych czy sal modlitewnych. Co istotne, omawiane ośrodki są placówkami otwartymi: przebywający w nich cudzoziemcy mają zapewnioną swobodę w poruszaniu się po ich terenie i w zasadzie bez przeszkód mogą je opuszczać. Nic też nie stoi na przeszkodzie, aby przebywające w tych ośrodkach dzieci korzystały z nauki w placówkach oświatowych, razem ze swoimi polskimi rówieśnikami.

1.2. Nauka i zajęcia w ośrodkach

We wszystkich wizytowanych ośrodkach organizowane były zajęcia dla dzieci i młodzieży. Prowadzili je nauczyciele lub pedagodzy, zatrudnieni przez Urząd do Spraw Cudzoziemców. W wielu przypadkach były to osoby uczące jednocześnie w szkołach, do których uczęszczali małoletni mieszkańcy ośrodków. Program prowadzonych zajęć obejmował przede wszystkim naukę języka polskiego. W ramach zajęć nauczyciele udzielali także podopiecznym pomocy w odrabianiu zadań domowych. Z tego też powodu zajęcia w ośrodkach adresowane były głównie do

²⁵ Za: pismo Dyrektora Departamentu Pomocy Socjalnej Urzędu ds. Cudzoziemców z 17 lipca 2012 r. nr DPS-WRS-51/2718/2012/EO (przy sprawie nr RPO-705939-V/12/MS).

dzieci uczących się jednocześnie w szkołach (w ośrodku w Lininie sam przydział małych do grup zajęciowych odbywał się według klas szkolnych). Wymiar czasowy zajęć w poszczególnych ośrodkach był różny: w niektórych placówkach były to dwie godziny lekcyjne w tygodniu, w innych piętnaście. Różne było też zainteresowanie wśród samych cudzoziemców (wysoką frekwencję odnotowywano np. w ośrodkach w Grupie czy Łukowie, niższą w ośrodku w Białymstoku).

Szczególnym rozwiązaniem były kursy językowe prowadzone w ośrodku w Czerwonym Borze dla przyjmowanych do tej placówki małych, którzy wcześniej nie mieli żadnej styczności z językiem polskim. Kursy takie trwały nawet do kilku tygodni i dopiero po ich ukończeniu małe byli zapisywani do szkół.

W każdym wizytowanym ośrodku prowadzone były dodatkowe zajęcia aktywizacyjne lub uzupełniające. Były to m.in. lekcje języka angielskiego (w ośrodkach w Białymstoku czy Łukowie), zajęcia wyrównawcze z wybranych przedmiotów (w ośrodku w Łukowie), zajęcia kulturoznawcze (w ośrodku w Grotnikach), zajęcia teatralne lub umuzykalniające (w ośrodku w Łukowie), dodatkowe zajęcia wychowania fizycznego (w Grotnikach) czy zajęcia informatyczne (w ośrodku w Czerwonym Borze). Zajęcia takie nie zawsze cieszyły się jednak zainteresowaniem: zdarzało się, że z uwagi na brak chętnych ośrodki zmuszone były zrezygnować z takich form aktywizacji (np. w Lininie z takiego właśnie powodu zrezygnowano z lekcji języka angielskiego). Co istotne, we wszystkich ośrodkach omawiana forma aktywności stanowiła domenę organizacji pozarządowych.

W większości ośrodków działały ogniska przedszkolne. Jedynie w Łukowie otwarcie przedszkola było dopiero w planach. Opiekę nad dziećmi sprawowali pedagodzy – wolontariusze organizacji pozarządowych (tak było np. w Grupie, Czerwonym Borze, Białymstoku czy Warszawie – Targówku), zamieszkujące w ośrodkach cudzoziemki (np. w Grotnikach i Mosznej) lub pedagodzy we współpracy z mieszkankami ośrodka (w Lininie). Tam, gdzie grupę przedszkolną prowadziły same cudzoziemki, program zajęć nie obejmował nauczania języka polskiego.

1.3. Pomoc materialna i finansowa ze środków pozostających w dyspozycji Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców

Wszystkim cudzoziemcom uczącym się w szkołach Urząd do Spraw Cudzoziemców zapewniał podręczniki oraz tzw. wyprawkę, czyli plecaki, przybory szkolne i pomoce naukowe. Urząd przyjął przy tym jednolite zasady zaopatrywania cudzoziemców w te materiały. Zgodnie z tymi zasadami, w ostatnim tygodniu każ-

dego roku szkolnego pracownicy socjalni w ośrodkach przekazują do odpowiednich placówek oświatowych listy dzieci podlegających obowiązkowi szkolnemu. Po zakwalifikowaniu uczniów do poszczególnych klas, szkoły odsyłają listy do ośrodków. Na ich podstawie, a także w oparciu o podane przez nauczycieli wykazy podręczników, pracownicy ośrodków składają u dostawcy odpowiednie zamówienia, a po ich realizacji przekazują rodzicom komplety podręczników (za pokwitowaniem). Finansowania dokonuje Urząd na podstawie faktur wystawionych przez dostawcę. Ta sama procedura obowiązuje przy zakupie wyprawek²⁶. Tylko w jednym przypadku, w rozmowie z osobami wizytującymi władze szkoły oceniły system zaopatrywania dzieci w podręczniki jako nieefektywny. Niezbędne książki uczniowie tej szkoły otrzymywać mieli zbyt późno, co zmuszało nauczycieli do przygotowywania we własnym zakresie i na swój koszt kserokopii stosownych materiałów²⁷.

Wszyscy rodzice mogli się ubiegać o pokrycie ze środków Urzędu do Spraw Cudzoziemców kosztów udziału dzieci w odpłatnych zajęciach szkolnych lub pozaszkolnych. O możliwości ubiegania się o taką pomoc rodzice informowani byli przynajmniej raz, po przyjęciu do danego ośrodka. Faktycznie jednak wnioski o takie wsparcie składane były sporadycznie i tylko w jednym, badanym przez pracowników Biura RPO przypadku, złożony wniosek załatwiony został w sposób negatywny (powodem było nieudokumentowanie przez rodziców kosztów ponoszonych w związku z udziałem dziecka w zajęciach sportowych). Wszyscy rodzice uczących się w szkołach małych pobierali natomiast ekwiwalent pieniężny w zamian za wyżywienie dzieci w ośrodku. Nie zawsze jednak ekwiwalent wykorzystywany był zgodnie ze swoim przeznaczeniem (sygnalizowane były m.in. przypadki odkładania otrzymywanych środków na pokrycie kosztów ewentualnego wyjazdu z Polski). Tym niemniej rzadko dochodziło do wstrzymywania wypłat ekwiwalentu, a jeśli już się to zdarzyło, powodem wstrzymania była dłuższa i nieusprawiedliwiona nieobecność dziecka w szkole. W zasadzie we wszystkich ośrodkach, niezależnie od pobieranych ekwiwalentów, dzieci uczęszczające do szkół korzystać mogły z posiłków oferowanych przez działające w tych ośrodkach stołówki (o ile oczywiście były obecne w godzinach ich wydawania). Miało to

²⁶ Por.: pismo Dyrektora Departamentu Pomocy Socjalnej Urzędu do Spraw Cudzoziemców z 30 maja 2012 r. nr DPS-WUS-510-4236/2011/AK (przy sprawie RPO-699340-V/12/MS).

²⁷ Sprawa ta została zbadana w osobnym postępowaniu wyjaśniającym, które nie potwierdziło podnoszonych zarzutów.

istotne znaczenie z uwagi na fakt, że małoletni raczej nie korzystali z wyżywienia w szkołach.

1.4. Wybór szkół i zapisy

Pewną trudność stanowiło ustalenie, na jakich zasadach wybierane były szkoły, do których kierowani powinni być małoletni cudzoziemcy zamieszkujący w ośrodkach. W kilku przypadkach wybór ten faktycznie dokonany został przed ok. 10 laty, co dodatkowo utrudniało określenie jego kryteriów. W zasadzie w każdym przypadku zarówno władze szkoły, jak i pracownicy ośrodków, jako podstawowe kryterium wskazywali jednak niewielką odległość dzielącą obie placówki (co nie zawsze było jednoznaczne z tym, że ośrodek znajdował się w obwodzie szkoły). Zdarzało się także, że intencją pracowników socjalnych w ośrodkach było kierowanie cudzoziemców do różnych szkół, co w założeniu miało ułatwiać ich nauczanie i pomagać w integracji (i tak np. dzieci z ośrodka w Lininie kierowane były do Zespołu Szkół w Coniewie i szkół podstawowych w Czachówku, Cedrowie i Czaplunku). W każdym jednak przypadku rodzice mieli zapewnioną możliwość wyboru szkoły dla swoich dzieci, jak również możliwość późniejszego przeniesienia dziecka do innej placówki.

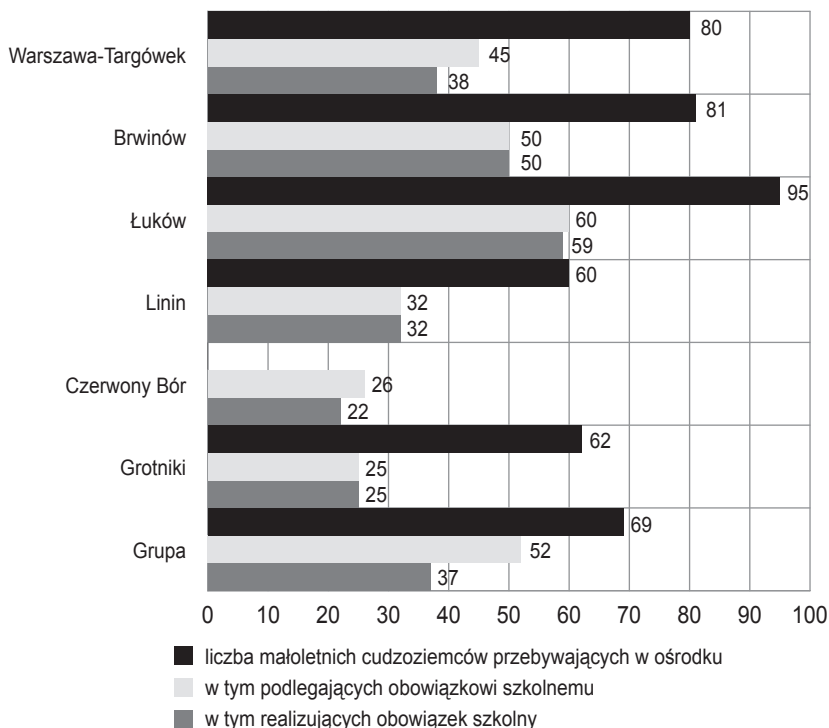
Za zapisanie dziecka do szkoły odpowiedzialni byli zwykle rodzice. Jedyne w ośrodkach w Czerwonym Borze, Mosznej i Warszawie – Targówku faktycznie zadanie to wykonywali pracownicy socjalni (oczywiście za wiedzą i zgodą rodziców). Sporadycznie jedynie zdarzało się, aby szkoły odmawiały przyjęcia dziecka. O tego typu sytuacjach, które miały jednak miejsce w latach poprzedzających badania, informowali m.in. pracownicy ośrodka w Białymstoku. Odmowy uzasadniane były zwykle brakiem miejsc w placówkach oświatowych. Pracownik socjalny ośrodka w Łukowie zwrócił natomiast uwagę na przypadki, w których to dyrektorzy placówek oświatowych wnioskowali, z różnym skutkiem, o kierowanie dzieci do innych szkół. Jako uzasadnienie także wskazywano wówczas dużą liczbę cudzoziemców realizujących obowiązek szkolny w danej szkole.

1.5. Realizacja obowiązku szkolnego

W większości ośrodków obowiązek szkolny realizowały wszystkie dzieci w wieku szkolnym. Inaczej było jedynie w ośrodkach w Grupie, Czerwonym Borze, Łukowie i Warszawie – Targówku. W pierwszym ośrodku, z 52 dzieci w wieku szkol-

nym do szkół uczęszczało 37. Dzieci, które obowiązku szkolnego nie realizowały przyjęte jednak zostały do ośrodka na przełomie maja i czerwca, a zatem pod koniec roku szkolnego. W ośrodku w Czerwonym Borze obowiązku nie realizowało czworo małoletnich, zamieszkujących w tej placówce od ok. dwóch tygodni. Uczęszczali oni jednak na organizowane w ośrodku kursy językowe. Z 60 dzieci zamieszkujących w ośrodku w Łukowie, do szkół uczęszczało 59. Jedna osoba, uczennica gimnazjum, przerwała naukę po tym, jak zawarła związek małżeński (nieformalny w świetle prawa polskiego). W ośrodku na warszawskim Targówku obowiązku szkolnego nie realizowało 7 spośród 45 dzieci w wieku szkolnym. Sześcioro przebywało w tej placówce dopiero od kilku dni. Jedno dziecko, które zamieszkiwało w ośrodku już od ok. miesiąca, oczekiwało natomiast na powrót do kraju pochodzenia w ramach procedury dobrowolnego powrotu.

Wykres nr 1. Liczba małoletnich cudzoziemców przebywających w wybranych ośrodkach, w tym cudzoziemców podlegających obowiązkowi szkolnemu i realizujących obowiązek szkolny

Powtarzającą się praktyką było posyłanie dzieci do szkół dopiero po upływie kilku (średnio dwóch) tygodni od przyjazdu do ośrodka. Okres ten służyć miał ustabilizowaniu sytuacji cudzoziemców. W tym czasie wyjaśnić miało się m.in., czy cudzoziemcy pozostaną w ośrodku, czy też np. skorzystają z możliwości dobrowolnego powrotu do kraju pochodzenia. Dzięki takiemu rozwiązaniu, jak twierdzili pracownicy ośrodków, do szkół nie trafiały dzieci, które po jakimś czasie i tak przerwałyby naukę.

1.6. Nauka w szkołach podstawowych i gimnazjach

a) Przyjmowanie do szkół i kwalifikowanie do klas

Przystępując do omówienia zasad, na jakich małoletni cudzoziemcy przyjmowani byli do szkół rozróżnić należy sytuację:

- dzieci, które osiągnęły wiek szkolny już po przyjeździe do Polski i tutaj rozpoczęły swoją edukację,
- małoletnich, dla których nauka w polskiej szkole, przynajmniej z założenia, stanowiła kontynuację procesu edukacji, rozpoczętego w kraju pochodzenia lub w innym państwie,
- małoletnich, którzy przed przyjęciem do wizytowanych szkół uczyli się w innej polskiej placówce.

Dzieci należące do pierwszej ze wspomnianych grup przyjmowane były do oddziałów zerowych lub klas pierwszych na takich zasadach, jak ich polscy rówieśnicy. Na ogólnych zasadach, czyli na podstawie polskich świadectw szkolnych, do szkół przyjmowani byli także ci cudzoziemcy, którzy kontynuowali naukę w polskich szkołach i takie świadectwa posiadali (czyli cudzoziemcy z grupy trzeciej). Różne natomiast były procedury przyjmowania do szkół małoletnich, którzy uczyli się wcześniej jedynie w kraju pochodzenia lub w innych krajach i po raz pierwszy stykali się z polską szkołą (dzieci z grupy drugiej). Przy kwalifikowaniu takich dzieci do klas wszystkie szkoły, w miarę możliwości, brały pod uwagę świadectwa lub dokumenty, które potwierdzały fakt uczęszczania ucznia do szkoły w innym kraju, wskazywały ukończony przez niego etap edukacji lub sumę lat dotychczasowej nauki szkolnej. Takie dokumenty cudzoziemcy przedstawiali jednak niezwykle rzadko. Co do zasady, jednym z głównych kryteriów przyjmowania nowych uczniów i ich kierowania do odpowiednich klas pozostawał zatem wiek. Tak było np. w Szkole Podstawowej w Grupie, gdzie dzieci z zasady kierowane były do klas niższych wiekowo o rok, a także w Gimnazjum w Michalu, Zespole Szkolno-Gim-

nazwalnym w Grotnikach, Szkole Podstawowej nr 26 w Białymstoku, białostockim Gimnazjum nr 16, Szkole Podstawowej nr 31 w Lublinie, Zespole Szkół w Coniewie, Szkole Podstawowej w Czachówku i Szkole Podstawowej nr 5 w Łukowie.

W niektórych szkołach z przyjmowanymi uczniami przeprowadzane były rozmowy kwalifikacyjne. Praktyka taka, niezależnie od stosowanego kryterium wieku, istniała m.in. w wymienionych wyżej placówkach w Grupie, Michalu, Grotnikach, w Szkole Podstawowej nr 26 w Białymstoku, w Coniewie i Łukowie. Rozmowy organizowane były także w Szkole Podstawowej w Porytem – Jabłoni, Gimnazjum nr 14 w Lublinie, Szkole Podstawowej nr 58 w Warszawie, gdzie miały formę ustnego testu, i w warszawskim Gimnazjum nr 141. W każdym przypadku celem takich rozmów było ustalenie faktycznego poziomu wiedzy i znajomości języka polskiego. Rozmowy przeprowadzali dyrektorzy szkół lub powołane przez nich komisje.

Nieco inną procedurę przyjęto w Gimnazjum nr 3 w Łukowie. Uczniowie, dla których Gimnazjum to było pierwszą polską szkołą, przystępowali do testów odpowiednich dla uczniów klas szóstych szkoły podstawowej (tzw. sprawdzianów szóstoklasisty) i na podstawie uzyskanych w tych testach wyników kierowani byli do właściwych klas. Szczególna forma kwalifikowania uczniów obowiązywała także w Zespole Szkół w Podkowie Leśnej. Wszyscy uczniowie przyjmowani do tej szkoły przechodzili tzw. okres adaptacyjny, trwający od jednego do dwóch tygodni. W tym czasie uczyli się wyłącznie na zajęcia z języka polskiego. Dopiero po okresie adaptacyjnym, na podstawie osiąganych wyników i obserwacji prowadzonych przez nauczyciela, małoletni kierowani byli do odpowiednich dla nich klas. Również i w tym wypadku szkoła starała się jednak brać pod uwagę wiek uczniów.

Zdarzało się, że nowoprzyjęte dzieci kierowane były do klas niższych niż wynikałoby to z ich wieku. O ile jednak w Szkole Podstawowej w Grupie stanowiło to praktykę, to w pozostałych było wyjątkiem, odnoszącym się do małoletnich, którzy w ocenie władz szkoły nie poradziliby sobie w klasie wyższej. W Szkole Podstawowej nr 31 w Lublinie wyjątek ten dotyczył małoletnich, którzy zgodnie z wiekiem powinni byli trafić do klasy VI, a kierowani byli do niższej, aby zyskać czas na przygotowanie do tzw. sprawdzianu szóstoklasisty. Co istotne, decyzja w tym zakresie zapadała zawsze w porozumieniu z rodzicami ucznia.

W zasadzie do wszystkich szkół uczniowie cudzoziemscy przyjmowani byli w ciągu całego roku szkolnego. Wyjątek stanowiła jedynie Szkoła Podstawowa w Grupie, do której cudzoziemcy przyjmowani byli od września do maja. Władze szkoły uzasadniały taką praktykę brakiem możliwości klasyfikowania uczniów, którzy rozpoczęliby naukę w ostatnim miesiącu roku szkolnego.

b) Rozmieszczanie w klasach

We wszystkich szkołach małoletni cudzoziemcy umieszczani byli w klasach razem z uczniami polskimi. Liczba uczniów cudzoziemskich w klasie nie przekraczała 10 (w jednej z klas Zespołu Szkolno–Gimnazjalnego w Grotnikach). Zespół Szkół w Podkowie Leśnej kierował się przy tym zasadą, zgodnie z którą liczba cudzoziemców w klasie nie mogła przekraczać 25 % jej stanu liczbowego. W ocenie Dyrektora, stosowanie takiego ograniczenia ułatwiało nauczycielom prowadzenie lekcji.

c) Podstawa programowa, wymagania, klasyfikacja i promocja

We wszystkich szkołach uczniowie cudzoziemscy realizowali podstawę programową kształcenia ogólnego. Program nauczania, a także wymagania stawiane cudzoziemcom, dostosowywane były jednak do ich potrzeb i obniżonych możliwości, wynikających z braku znajomości języka polskiego. Takiej modyfikacji programu dokonywali we własnym zakresie nauczyciele poszczególnych przedmiotów. Jedynie w Zespole Szkolno – Gimnazjalnym w Grotnikach nauczyciele zobowiązani byli do przedłożenia opracowanego z myślą o cudzoziemcach programu nauczania Radzie Pedagogicznej.

Ograniczenia w realizacji podstawy programowej kształcenia ogólnego pojawiały się w kontekście udziału cudzoziemców w zajęciach wychowania fizycznego. Problem ten dotyczył głównie dziewcząt z rodzin muzułmańskich, które z przyczyn kulturowych odmawiały uczestnictwa w tych zajęciach. W większości przypadków szkoły radziły sobie z tym problemem dopuszczając inną formę udziału cudzozimek w lekcjach WF (zezwały np. na unikanie niektórych ćwiczeń czy noszenie innych ubiorów niż klasyczne stroje gimnastyczne). Szkoły akceptowały także wystawiane przez rodziców zwolnienia. Jedynie w Zespole Szkół w Coniewie poinformowano wizytujących o przypadkach, w których nieobecność cudzozimek na WF-ie skutkowałą przeprowadzaniem egzaminów komisyjnych z tego przedmiotu.

Cudzoziemcy uczący się w wizytowanych szkołach przystępowali zwykle do sprawdzianów wiedzy czy tzw. klasówek na takich samych zasadach, jak pozostali uczniowie. W praktyce jednak zdarzało się, że na sprawdzianach otrzymywali oni zadania o obniżonym poziomie trudności. Szkoła Podstawowa w Porytem – Jabłoni jako jedyna stosowała przy tym, choć sporadycznie, praktykę polegającą na tłumaczeniu poleceń wydawanych podczas sprawdzianów na język rosyjski, rozumiały dla większości uczących się w tej szkole cudzoziemców. Uczniowie cudzoziemscy razem z polskimi podchodzili również do egzaminów zewnętrznych

(czyli do sprawdzianu szóstoklasisty i egzaminu gimnazjalnego). Obowiązek ten obejmował także tych małoletnich, którzy przyjęci zostali do polskiej szkoły tuż przed terminem egzaminu. Niektóre placówki podejmowały przy tym bezskuteczne próby zwalniania cudzoziemców z omawianego obowiązku. Wnioski kierowane w tych sprawach do Okręgowych Komisji Egzaminacyjnych uzasadniano brakiem znajomości języka polskiego w stopniu wystarczającym do zaliczenia egzaminu. Wszystkie wnioski złożone w ciągu dwóch lat poprzedzających badania spotykały się jednak z odmową.

Liczba uczniów klasyfikowanych i promowanych do kolejnych klas w poszczególnych szkołach była, co oczywiste, różna. Dla przykładu, w Szkole Podstawowej w Grupie od 2008 r., czyli odkąd szkoła przyjmowała cudzoziemców, jedynie troje spośród klasyfikowanych uczniów nie uzyskało promocji. W Gimnazjum w Michalu w każdym roku szkolnym promocję otrzymywało średnio 30–40% klasyfikowanych uczniów. W Zespole Szkolno-Gimnazjalnym w Grotnikach w ostatnim roku promowanych natomiast było jedynie 2 dzieci. W kilku przypadkach, między innymi w placówkach w Michalu i Grotnikach, osobom wizytującym deklarowano, że do uzyskania promocji faktycznie wystarczy chęć ucznia i odpowiednio wysoka frekwencja. Dla odmiany, w Szkole Podstawowej nr 58 w Warszawie wymagane było opanowanie przez ucznia podstawy programowej.

W większości przypadków powodem, z którego dzieci cudzoziemskie nie podlegały klasyfikacji, była niska frekwencja. W znacznej części dotyczyło to jednak małoletnich przyjmowanych do szkół tuż przed zakończeniem roku szkolnego, którzy z oczywistych powodów nie mogli w tak krótkim czasie wypracować odpowiedniej frekwencji.

d) Frekwencja

Władze większości wizytowanych szkół określały frekwencję wśród uczniów cudzoziemskich jako dość wysoką lub wysoką. Tak było m.in. w szkołach podstawowych w Grupie i Porytem – Jabłoni, lubelskiej Szkole Podstawowej nr 31, Zespole Szkół w Coniewie, Zespole Szkolno – Gimnazjalnym w Grotnikach, Gimnazjum nr 3 w Łukowie i Szkole Podstawowej nr 58 w Warszawie. Jako średnia określana była frekwencja wśród cudzoziemców uczęszczających do Szkoły Podstawowej nr 5 w Łukowie, Gimnazjum nr 14 w Lublinie i warszawskiego Gimnazjum nr 141. Na niską lub nawet bardzo niską frekwencję zwracali natomiast uwagę dyrektorzy Gimnazjum nr 16 w Białymstoku (średnio ok. 40 %) i Gimnazjum w Michalu (średnio jedynie 20 % obecności).

We wszystkich szkołach istniały zbliżone zasady postępowania w przypadku powtarzającej się i nieusprawiedliwionej nieobecności uczniów. W szkołach w Grupie, Michalu, Porytem–Jabłoni, Grotnikach, Białymstoku, Łukowie, Podkowie Leśnej i Warszawie informacje o dłuższej absencji ucznia przekazywane były w pierwszej kolejności pracownikom socjalnym ośrodków. Rolą pracowników była rozmowa z rodzicami i wyjaśnienie przyczyn nieobecności dziecka. Jeśli rozmowa taka nie przynosiła poprawy, z rodzicami kontaktowali się dyrektorzy szkół lub pedagodzy (czasem wzywali rodziców do szkoły). W Zespole Szkolno–Gimnazjalnym w Grotnikach podczas spotkania przedstawiciele władz szkoły z rodzicami spisywany był tzw. kontrakt, w którym rodzice zobowiązywali się do posyłania dziecka do szkoły. Próby zawierania tego typu porozumień z rodzicami lub ze starszą w ośrodku podejmowały także władze Szkoły Podstawowej nr 5 i Gimnazjum nr 3 w Łukowie. Nieco inna praktyka istniała w Szkole Podstawowej nr 31 w Lublinie. W tym wypadku po tygodniu nieusprawiedliwionej nieobecności z rodzicami ucznia od razu kontaktowali się przedstawiciele władz szkoły. Jeśli rozmowa z rodzicami nie przyniosła rezultatów, do rodziców kierowane były pisemne upomnienia z informacją o konsekwencjach zaniedbywania obowiązku szkolnego, w tym o możliwości nałożenia z tego tytułu kary administracyjnej i wstrzymania wypłaty ekwiwalentu za wyżywienie dzieci w ośrodku. Szczególna praktyka istniała także w Gimnazjum nr 16 w Lublinie oraz w Zespole Szkół nr 1 w Brwinowie. W tych placówkach, o każdym przypadku frekwencji niższej niż 50% dyrektorzy informowali bezpośrednio władze oświatowe.

Do wstrzymywania wypłat ekwiwalentów pieniężnych w zamian za wyżywienie dzieci w ośrodkach z powodu nieuczestniczenia przez nie w zajęciach szkolnych dochodziło rzadko. Sama możliwość takiego wstrzymania często używana była jednak jako argument mający skłonić rodziców do ściślejszej kontroli nad realizacją obowiązku szkolnego przez dzieci. W żadnej ze szkół nie stwierdzono natomiast, aby na rodziców została nałożona kara administracyjna z tytułu niewykonywania przez dziecko wspomnianego obowiązku. Co więcej, dyrektorzy placówek wielokrotnie podkreślali, że w przypadku cudzoziemców sankcja taka byłaby dalece nieskuteczna, jako że i tak w większości przypadków nie dysponują oni środkami na uiszczenie takiej kary.

e) Nauka języka polskiego, zajęcia wyrównawcze, pomoc asystentów

Małoletni cudzoziemcy uczący się w większości wizytowanych szkół korzystali mogli z dodatkowych zajęć z języka polskiego, prowadzonych przez nauczycie-

li tego języka lub, w przypadku uczniów młodszych klas, nauczycieli nauczania przedszkolnego bądź początkowego. Zajęcia organizowane były w wymiarze 2 godzin lekcyjnych w tygodniu, z wyjątkiem Szkoły Podstawowej nr 5 w Łukowie i Gimnazjum nr 141 w Warszawie, gdzie na dodatkową naukę języka polskiego przeznaczano tygodniowo 10 godzin lekcyjnych, oraz warszawskiej Szkoły Podstawowej nr 58, w której zajęcia prowadzone były przez nauczycieli w wymiarze 6 godzin w tygodniu. Tylko w czterech szkołach, tj. w Szkole Podstawowej nr 26 w Białymstoku, w Zespole Szkół w Coniewie oraz w obu szkołach warszawskich nauczyciele posiadali dodatkowe kwalifikacje do nauczania języka polskiego jako obcego.

W Gimnazjum nr 16 w Białymstoku, Gimnazjum nr 3 w Łukowie i Zespole Szkół nr 1 w Brwinowie nie organizowano dodatkowego nauczania języka polskiego. W ostatniej z wymienionych placówek dodatkowe zajęcia językowe miały się dopiero rozpocząć. Z kolei w gimnazjach z omawianej formy nauczania zrezygnowano z uwagi na brak zainteresowania ze strony uczniów (w Białymstoku) i niewielką liczbę cudzoziemców realizujących obowiązek szkolny (w Gimnazjum w Łukowie, gdzie uczyło się jedynie 4 cudzoziemców).

We wszystkich szkołach, jeżeli oczywiście zachodziła ku temu potrzeba, cudzoziemcy korzystać mogli z zajęć wyrównawczych, przeznaczonych dla uczniów z trudnościami w nauce. Rzadkością były natomiast zajęcia wyrównawcze adresowane wyłącznie do cudzoziemców. W roku szkolnym 2010 / 2011 takie zajęcia prowadzone były np. w Gimnazjum w Lublinie. Z tej formy zajęć zrezygnowano jednak z uwagi na niewielkie zainteresowanie wśród uczniów.

W okresie wizytacji jedynie sześć szkół korzystało z pomocy asystentów kulturowych. Były to: Gimnazjum nr 16 w Białymstoku, Zespół Szkół w Coniewie, Szkoła Podstawowa w Czachówku, Zespół Szkół nr 1 w Brwinowie, Szkoła Podstawowa nr 58 w Warszawie i warszawskie Gimnazjum nr 141. Funkcję asystentów w większości pełniły osoby narodowości czeczeńskiej (co odpowiadało narodowości dominującej wśród uczniów). Do ich zadań należało m.in. wspomaganie uczniów cudzoziemskich w nauce, wspieranie nauczycieli w nauczaniu tej grupy małoletnich, kontrolowanie frekwencji, a także pośredniczenie, również w charakterze tłumaczy, w kontaktach pomiędzy szkołą a rodzicami uczniów. Dotychczasowy okres zatrudnienia asystentów w wizytowanych szkołach wynosił od tygodnia (w białostockim Gimnazjum) do 2 lat (w Zespole Szkół w Coniewie). Różna była także podstawa ich zatrudnienia. I tak, dla przykładu, w Gimnazjum w Białymstoku czy w szkołach warszawskich asystenci działali w ramach projektów realizo-

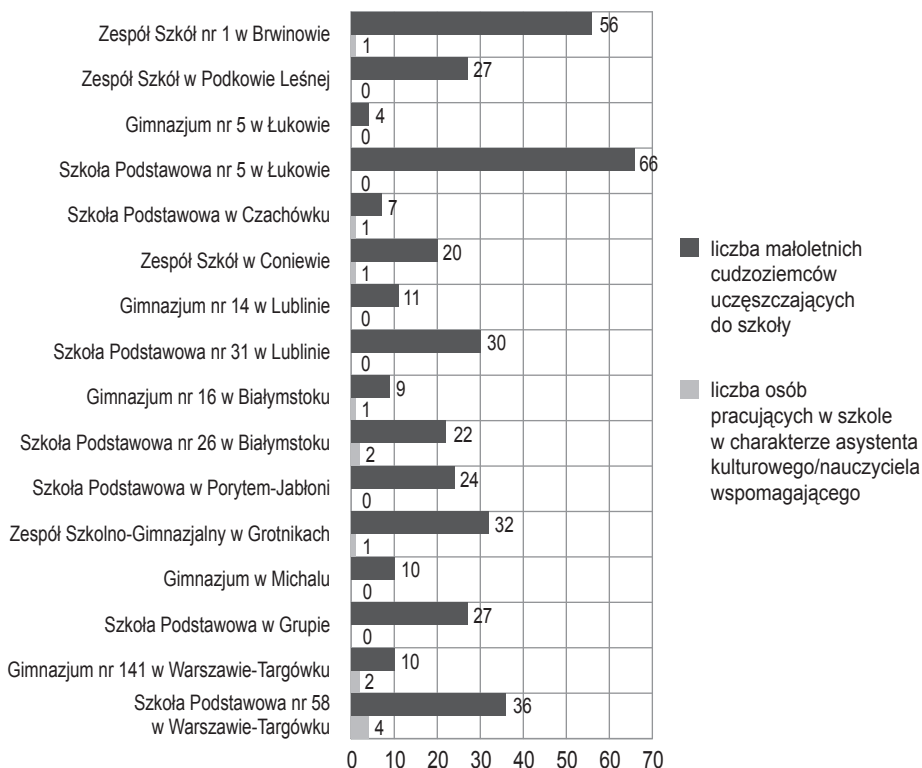

wanych przez organizacje pozarządowe. W Zespole Szkół w Coniewie podstawą zatrudnienia asystenta była natomiast zawarta ze szkołą umowa – zlecenie.

W każdym przypadku dyrektorzy szkół zwracali uwagę, że sama obecność asystenta wpłynęła na wzrost frekwencji wśród uczniów i poprawiła komunikację z ich rodzicami.

W niektórych szkołach, jak np. w Szkole Podstawowej w Porytem-Jabłoni, Szkole Podstawowej nr 31 w Lublinie i lubelskim Gimnazjum nr 14, próby zatrudnienia asystentów kończyły się niepowodzeniem. Pierwsza z wymienionych placówek nie znalazła odpowiedniego kandydata do tej funkcji. W dwóch pozostałych szkołach wątpliwości co do możliwości i podstawy zatrudnienia takiej osoby zgłaszać miały władze miasta.

Wykres nr 2. Liczba osób pracujących w wizytowanych szkołach w charakterze asystentów kulturowych/nauczycieli wspomagających a liczba małoletnich cudzoziemców uczęszczających do szkół

W Zespole Szkolno-Gimnazjalnym w Grotnikach i Szkole Podstawowej nr 26 w Białymstoku przy klasach, w których uczyli się cudzoziemcy zatrudnieni zostali nauczyciele wspomagający. W Grotnikach nauczyciel wspomagający pracował z klasą I, w której uczyło się dziesięcioro cudzoziemców. W białostockiej Szkole Podstawowej, w ramach projektu realizowanego przez jedną z organizacji pozarządowych, zatrudnione zostały dwie nauczycielki narodowości czeczeńskiej. Jedna z nich jeszcze w kraju pochodzenia uzyskała kwalifikacje nauczyciela klas I – III. Obie uczestniczyły w lekcjach, wspierając małych cudzoziemców w nauce. W razie konieczności pełniły również rolę tłumaczy.

Osoba narodowości czeczeńskiej pracowała ponadto w Gimnazjum nr 141 w Warszawie. Faktycznie pełniła ona funkcję nauczyciela wspomagającego, choć zatrudniona była na etacie administracyjnym. W warszawskiej Szkole Podstawowej nr 58 osoba wspomnianej narodowości pełniła rolę pomocy nauczyciela. W rzeczywistości jednak na obu ciążyły takie same zadania, jakie spoczywają na asystentach kulturowych (np. zapewniały tłumaczenie, także podczas lekcji, oraz pomagały w kontaktach pomiędzy szkołami a uczniami i ich rodzicami).

f) Integracja, podejście do różnic kulturowych, udział cudzoziemców w życiu szkoły

Wizytowane szkoły sporadycznie wzbogacały plany lekcji o dodatkowe zajęcia poświęcone kulturze czy historii krajów pochodzenia migrantów, zagadnieniom wielokulturowości czy chociażby problematyce uchodźczej. Cykliczne lekcje na temat krajów pochodzenia organizowane były m.in. w Gimnazjum w Michałowie. Prowadziła je nauczycielka języka rosyjskiego, w wymiarze jednej godziny lekcyjnej tygodniowo. Zajęcia adresowane były głównie do cudzoziemców, choć brali w nich udział także zainteresowani uczniowie polscy. Znacznie częstszą praktyką było natomiast organizowanie okazjonalnych spotkań czy warsztatów poświęconych historii lub kulturze krajów pochodzenia migrantów, religii islamu czy uchodźctwu. Z reguły szkoły współpracowały w tym zakresie z organizacjami pozarządowymi. Tego typu spotkania odbywały się np. na początku każdego roku szkolnego w białostockim Gimnazjum nr 14. Co istotne, adresowane one były głównie do uczniów polskich.

W większości przypadków elementy wiedzy o krajach pochodzenia czy problematyce uchodźczej przekazywane były przez nauczycieli podczas lekcji historii bądź geografii. W wielu przypadkach nauczyciele korzystali wcześniej ze szkoleń oferowanych przez organizacje pozarządowe.

We wszystkich wizytowanych szkołach starano się respektować szczególne wymogi religii wyznawanej przez większość cudzoziemców, czyli islamu. Władze szkół były np. świadome ograniczeń towarzyszących świętemu dla muzułmanów miesiącowi Ramadan i usprawiedliwiały przypadki nieprzygotowania, a nawet nieobecności uczniów w tym okresie. Wyrazem poszanowania dla tradycji i religii było także wspomniane już wyżej zwalnianie uczniów z rodzin muzułmańskich z zajęć wychowania fizycznego lub dopuszczenie innej formy uczestnictwa w tych zajęciach. Z drugiej jednak strony żadna z wizytowanych szkół nie dostosowywała składu wydawanych na stołówkach posiłków do potrzeb cudzoziemców wyznających islam. W niektórych, jak np. w Zespole Szkolno-Gimnazjalnym w Grotnikach, dyrektorzy zapewniali jednak, że byłoby to możliwe na wyraźną prośbę rodziców.

W rozmowach z osobami wizytującymi dyrektorzy wielokrotnie podkreślali, jak duży wpływ na realizację obowiązku szkolnego, a także na przebieg procesu adaptacji i integracji, ma udział małych cudzoziemców i ich rodziców w życiu szkoły, czyli we wszelkich formach aktywności wykraczających poza samo nauczanie. Do takich aktywności należały m.in. organizowane przez szkoły uroczystości i święta. Co oczywiste, udział w takich wydarzeniach zawsze był dobrowolny. Cudzoziemcy, tak dzieci, jak i ich rodzice, decydowali się zwykle na udział w uroczystościach o charakterze państwowym, patriotycznym czy wewnątrzszkolnym. Często wnosili w tego typu imprezy swój wkład poprzez prezentowanie walorów kulturowych swojego kraju. Cudzoziemcy z reguły nie uczestniczyli za to w obchodzonych przez szkoły świętach religijnych.

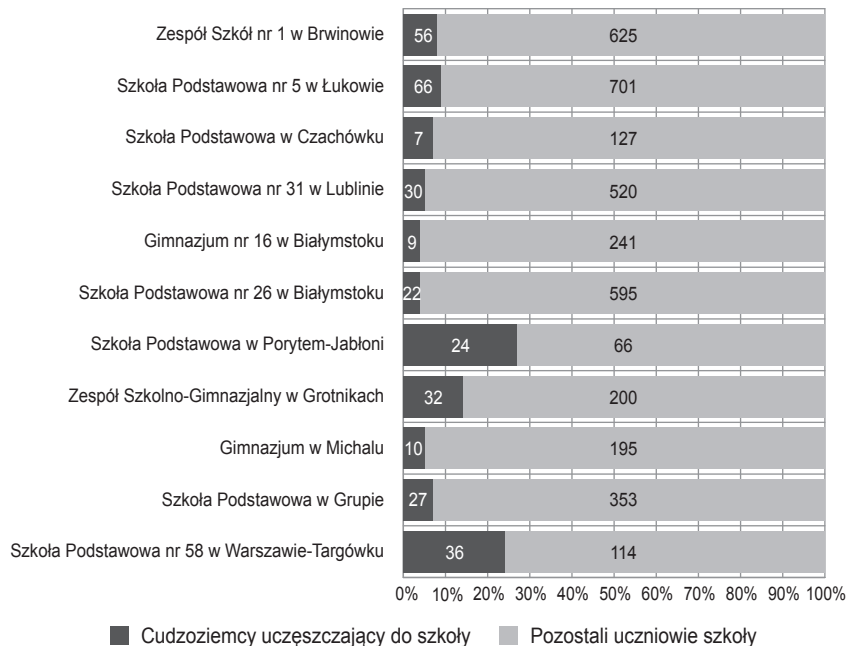
Małoletni cudzoziemcy zwykle nie brali udziału w wycieczkach szkolnych (choć oczywiście były wyjątki, dotyczące głównie jednodniowych wyjazdów do kin czy teatrów). Z wypowiedzi rodziców oraz dyrektorów szkół wynikało jednak, że głównym powodem takiego stanu rzeczy mógł być brak środków na pokrycie kosztów wycieczek. Kwestie szeroko rozumianych różnic kulturowych wskazywane były rzadziej i dotyczyły głównie starszych dziewcząt z rodzin muzułmańskich. Warto w tym miejscu przypomnieć, o czym była już mowa, że cudzoziemcy rzadko korzystali z możliwości ubiegania się o pokrycie kosztów dodatkowych zajęć ze środków pozostających w dyspozycji Urzędu do Spraw Cudzoziemców. Zdarzało się natomiast, że wśród nauczycieli organizowane były dobrowolne zbiórki pieniędzy, z których finansowany miał być udział małych cudzoziemców w imprezach szkolnych.

Jedynie część rodziców, zwłaszcza młodszych uczniów, uczestniczyła w tzw. wywiadówkach. W niektórych szkołach praktykowane było także organizowanie osobnych spotkań cudzoziemców z dyrektorami i nauczycielami (tak było np. w Gimnazjum w Michalu). Zwykle jednak władze szkół utrzymywały stały kontakt z rodzicami korzystając z pośrednictwa pracowników socjalnych ośrodków, asystentów lub zatrudnionych w ośrodkach nauczycieli.

g) Bezpieczeństwo

Pomimo tego, że szkoły stanowią naturalną przestrzeń integracji, a także mimo dużej aktywności organizacji pozarządowych na tym gruncie, wielokrotnie zwracano uwagę wizytujących na brak bliższych relacji pomiędzy uczniami cudzoziemskimi a ich polskimi rówieśnikami. Władze szkół dość często wskazywały na istnienie wzajemnej niechęci pomiędzy uczniami (zdarzało się, że ulgowe

Wykres nr 3. Procentowy stosunek cudzoziemców do obywateli polskich uczęszczających do danej szkoły (wybrane przykłady)

Dane na dzień wizytacji w szkołach

traktowanie cudzoziemców przez nauczycieli, np. przy ocenianiu czy podczas sprawdzianów, uczniowie polscy odbierali jako niesprawiedliwe). Rzadko jednak niechęć ta przekształcała się w agresję lub jawny konflikt. Rzadko też w szkołach dochodziło do incydentów wymagających interwencji Policji. Co istotne, powodem konfliktów nie były różnice kulturowe, a raczej zachowania określane często przez władze szkół jako charakterystyczne dla pewnych grup wiekowych. Z drugiej strony w rozmowach z osobami wizytującymi cudzoziemcy wyrażali często rozgoryczenie wynikające z tego, że w ich ocenie to dzieci cudzoziemskie z reguły obarczane są przez nauczycieli winą za sytuacje konfliktowe.

W niektórych szkołach wizytującym zwracano uwagę na konflikty pomiędzy nauczycielami czy dyrektorami szkół a rodzicami lub członkami rodzin niektórych uczniów. U podłoża tych sporów zwykle tkwiło właśnie poczucie niesprawiedliwego potraktowania ucznia. Często jednak reakcje członków rodziny cechował duży poziom agresji: zdarzało się np., że nauczycielom czy dyrektorom szkół grożono pobiciem.

1.7. Podstawowe problemy

Wśród problemów, z jakimi stykały się szkoły uczące małych cudzoziemców na pierwszym miejscu dyrektorzy wymieniali zwykle brak znajomości języka polskiego. W głównej mierze dotyczyło to małych, którzy przyjmowani byli do szkół tuż po przyjeździe do Polski. Towarzyszył temu często brak znajomości jakiegokolwiek innego języka obcego, który umożliwiałby wzajemną komunikację (np. języka rosyjskiego). Część spośród dzieci trafiających do szkół znała bowiem jedynie swój język ojczysty (głównie był to język czeczeński). Z drugiej strony nauczyciele obserwowali często wśród uczniów swoistą niechęć do ujawniania znajomości języka polskiego.

W ocenie nauczycieli, nieznanie języka polskiego wpływała na uczniów demotywująco. Przyczyniała się do opuszczania przez nich zajęć, czy nawet porzucania szkoły, a także determinowała niewłaściwe zachowania na lekcjach. Jednocześnie większość dyrektorów zwracała uwagę na szybkość, z jaką język polski przyswajali najmłodszy uczniowie.

Znaczącym problemem w odczuciu władz wizytowanych szkół był także brak zainteresowania rodziców edukacją ich dzieci. Wielokrotnie podkreślane było także niechętnie podejście do realizacji obowiązku szkolnego. Na zaangażowanie w naukę realnie przekładać miało się panujące wśród cudzoziemców poczucie

tymczasowości, wynikające czy to z zamiaru opuszczenia Polski, czy też z niepewności co do sposobu zakończenia postępowania w przedmiocie nadania statusu uchodźcy.

Dyrektorzy niektórych szkół zwracali uwagę na dużą rotację wśród mieszkańców ośrodków. Okres pobytu dziecka cudzoziemskiego w szkole rzadko był dłuższy niż rok. Dyrektor jednej ze szkół podstawowych przyczyn takiej rotacji dopatrywał się przede wszystkim w polityce Urzędu do Spraw Cudzoziemców, związanej z przenoszeniem cudzoziemców pomiędzy ośrodkami. Zarzut ten nie znalazł jednak potwierdzenia²⁸. Okazało się bowiem, że z reguły, inicjatywa zmiany ośrodka wychodzi od samych cudzoziemców. Tym niemniej, obok zmiany ośrodka istniały jednak inne przyczyny dużej rotacji, których nie sposób w tym miejscu pominąć. I tak, na rotację wpływał często sam fakt zakończenia procedury uchodźczej, który wiązał się z koniecznością opuszczenia Polski. Znaczenie miały także podejmowane przez rodziny decyzje o samowolnym opuszczeniu ośrodków przed rozpatrzeniem wniosku statusowego oraz decyzje o dobrowolnym powrocie do kraju pochodzenia. Jedną z przyczyn opuszczania szkoły była także zmiana formy udzielanej pomocy socjalnej na świadczenie pieniężne, wypłacane w celu pokrycia kosztów życia poza ośrodkiem²⁹.

W rozmowie z osobami wizytującymi większość rodziców deklarowała pozytywny stosunek do szkół. Jedyne negatywne sygnały, o których była już mowa wyżej, dotyczyły obwiniania uczniów cudzoziemskich za powstawanie sytuacji konfliktowych.

1.8. Nauczanie cudzoziemców z perspektywy jednostek samorządu terytorialnego i kuratorów oświaty

Władze samorządowe, poproszone przez Rzecznika Praw Obywatelskich o wskazanie podstawowych trudności, jakie wiążą się z nauczaniem cudzoziemców, podawały: niską frekwencję uczniów (tak wskazywali m.in. Burmistrzowie Gminy Brwinów oraz Gminy Góra Kalwaria), brak znajomości lub znikomą znajomość języka polskiego tak przez uczniów, jak i ich rodziców (według Dyrektora

²⁸ Po przyjeździe do Polski i złożeniu wniosku o nadanie statusu uchodźcy cudzoziemcy korzystający z pomocy socjalnej w ośrodkach niejako z urzędu przenoszeni są tylko raz: z jednego z dwóch ośrodków recepcyjnych (w Dębaku lub Białej Podlaskiej) do ośrodka, w którym otrzymują zakwaterowanie.

²⁹ Pismo Dyrektora Departamentu Pomocy Socjalnej Urzędu ds. Cudzoziemców z 17 lipca 2012 r. nr DPS-WRŚ-51/2718/2012/EO (przy sprawie nr RPO-705939-V/12/MS).

Wydziału Oświaty i Wychowania w Urzędzie Miasta Lublina) czy brak współpracy ze strony rodziców i niewielki stopień zainteresowania edukacją dzieci (według Burmistrza Łukowa). Wójt Gminy Zambrów oraz Burmistrz Gminy Góra Kalwaria zwrócili dodatkowo uwagę, że słabsze wyniki osiągane przez cudzoziemców na egzaminach zewnętrznych zaniżają wyniki szkoły i średnie wyniki sprawdzianów w gminach. Burmistrz Góry Kalwarii jako jedyny sygnalizował także trudności w ustalaniu numerów dokumentów tożsamości cudzoziemców, niezbędnych do dokonania wpisu do księgi uczniów i wystawienia świadectw.

Prowadzone badania wykazały, że w ostatnich latach problematyka dostępu cudzoziemców do edukacji nie była przedmiotem doraźnych ani planowych kontroli ze strony kuratoriów oświaty. Kuratoria nie otrzymywały też w tym zakresie żadnych skarg. Tym niemniej, sytuacja uczniów cudzoziemskich była kuratorom znana. Wśród problemów, na które zwracali oni uwagę, a które pojawiały się także w wypowiedziach dyrektorów szkół i przedstawicieli władz samorządowych, wymienić należy: niską frekwencję, brak zainteresowania edukacją ze strony dzieci, utrudnioną współpracę z rodzicami oraz częste zmiany miejsca zamieszkania. Mazowiecki Kurator Oświaty wspominał dodatkowo o potrzebie dostosowania arkuszy sprawdzianów i egzaminów zewnętrznych do możliwości językowych cudzoziemców. W ocenie Kuratora, działania prowadzone przez szkoły faktycznie wystarczają bowiem jedynie do opanowania języka polskiego na poziomie umożliwiającym komunikację, podczas gdy przystąpienie do sprawdzianu lub egzaminu wymaga większych umiejętności, takich jak np. rozumienie kontekstów kulturowych.

Ustalenia poczynione w trakcie wizytacji uzupełnione zostały o dane dotyczące wysokości środków budżetowych, przeznaczanych przez poszczególne gminy na nauczanie cudzoziemców. I tak, dla przykładu, Miasto Białystok w roku 2012 otrzymało subwencję oświatową na realizację omawianego zadania w łącznej wysokości 268 283,22 zł, z czego tylko na nauczanie języka polskiego przeznaczono 160 905,57 zł. W Gminie Góra Kalwaria w 2011 r. subwencję powiększono o 293 605,37 zł na realizację zadań wynikających z organizacji nauki dla małychletnich cudzoziemców. W tym samym roku Gmina Brwinów otrzymała w części oświatowej subwencji ogólnej 244 942,93 zł na dodatkowe zajęcia z języka polskiego, podczas gdy na zajęcia wyrównawcze i zatrudnienie asystenta kulturowego (co pozostawało w planach) przeznaczyła 18 614,09 zł. W budżecie Gminy Zgierz na nauczanie cudzoziemców przeznaczają się rocznie ok. 70 000 zł. Gmina Łuków na realizację dodatkowej nauki języka polskiego w wymiarze 10 godzin w tygodniu otrzymała subwencję w wysokości 56 848,00 zł. Całkowi-

ty koszt dodatkowych zajęć językowych dla cudzoziemców w Gminie Zambrów, która prowadzi Szkołę Podstawową w Porytem – Jabłoni, wynosi natomiast około 10 000 zł rocznie.

2. Realizacja prawa do edukacji przez małoletnich cudzoziemców w ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców

2.1. Charakterystyka ośrodków strzeżonych

a) Zasady umieszczania cudzoziemców w ośrodkach

Umieszczenie w ośrodku strzeżonym dla cudzoziemców jest środkiem zapobiegawczym, znajdującym zastosowanie w sytuacji, gdy wobec cudzoziemca toczy się postępowanie w sprawie o wydalenie z Polski i istnieje ryzyko jego ucieczki, gdy wydana została decyzja orzekająca o wydaleniu bez orzeczenia o terminie opuszczenia Polski, gdy cudzoziemiec nie opuścił terytorium RP w terminie określonym w decyzji deportacyjnej lub gdy przekroczył bądź usiłował przekroczyć nielegalnie granicę państwa. W ośrodku strzeżonym umieszczony może zostać także cudzoziemiec ubiegający się w Polsce o nadanie statusu uchodźcy. Stać się tak może jednak w wyjątkowych przypadkach (np. gdy okaże się to konieczne dla ustalenia tożsamości cudzoziemca, zapobieżenia nadużyciu przez niego postępowania statusowego, gdy wymagać tego będzie zapobieżenie zagrożeniu dla bezpieczeństwa, zdrowia, życia lub własności innych osób, konieczne to będzie dla ochrony obronności lub bezpieczeństwa państwa albo ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego, a także, poza pewnymi wyjątkami, gdy cudzoziemiec nielegalnie przekroczy lub będzie usiłował przekroczyć granicę lub gdy jego zachowanie podczas pobytu w otwartym ośrodku dla cudzoziemców zagrażać będzie bezpieczeństwu, zdrowiu lub życiu innych cudzoziemców bądź personelu ośrodka). Podstawą umieszczenia w ośrodku strzeżonym jest postanowienie sądu, w którym sąd wyznacza okres stosowania detencji. Okres ten nie może być dłuższy niż 90 dni, a w przypadku osób starających się o status uchodźcy nie dłuższy niż 60 i nie krótszy niż 30 dni. W określonych przypadkach sąd może przedłużyć pobyt cudzoziemca w ośrodku strzeżonym o określony czas. Przedłużanie takie może być dokonywane wielokrotnie, przy czym łączny czas przebywania w placówce detencyjnej nie może przekroczyć roku.

Obowiązujące prawo dopuszcza stosowanie środka zapobiegawczego w postaci umieszczenia w ośrodku strzeżonym dla cudzoziemców także wobec małoletnich. Detencji podlegać mogą przy tym zarówno małoletni znajdujący się pod opieką osób dorosłych, jak i małoletni pozbawieni takiej opieki. Jedyny wyjątek dotyczy małoletnich przebywających w Polsce bez opieki i ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy. Takie osoby nie mogą być umieszczane w placówkach detencyjnych.

b) Organizacja ośrodków strzeżonych

Strzeżone ośrodki finansowane są z budżetu państwa, z części, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wewnętrznych. Minister, w drodze rozporządzenia, tworzy i likwiduje te placówki, a także wskazuje organy Straży Granicznej, którym mają one podlegać. W okresie, w którym prowadzone były wizyty, istniało sześć tego typu placówek. Były to: ośrodek strzeżony w Krośnie Odrzańskim, działający przy Nadodrzańskim Oddziale Straży Granicznej, ośrodek w Lesznowoli, przy Nadwiślańskim Oddziale SG, ośrodek w Białymstoku, przy Podlaskim Oddziale SG, ośrodek w Kętrzynie, przy Warmińsko-Mazurskim Oddziale SG, ośrodek w Przemyślu, przy Bieszczadzkim Oddziale SG i ośrodek w Białej Podlaskiej, funkcjonujący przy Nadbużańskim Oddziale SG. Wszystkie podlegały komendantom właściwym Oddziałów.

W okresie badań małoletni cudzoziemcy w wieku szkolnym, zgodnie z zaleceniem Zarządu ds. Cudzoziemców Komendy Głównej Straży Granicznej, mogli być umieszczani w czterech placówkach detencyjnych: w Lesznowoli, Białej Podlaskiej, Kętrzynie i Przemyślu. Do 26 października 2012 r. małoletni przyjmowani byli także do ośrodka strzeżonego w Białymstoku. W związku jednak ze stanowiskiem władz lokalnych, dotyczącym braku możliwości nauczania przebywających w ośrodku dzieci przez nauczycieli szkół publicznych, placówka ta została przekwalifikowana na przeznaczoną wyłącznie dla mężczyzn.

Warunki w ośrodkach strzeżonych zbliżone są do tych, jakie panują w innych placówkach o charakterze detencyjnym. Cudzoziemcy osadzeni w ośrodkach mają ograniczoną swobodę poruszania się i są pod stałym nadzorem funkcjonariuszy Straży Granicznej. Co istotne, wszelkie ograniczenia dotyczą zarówno dorosłych, jak i osadzonych w ośrodkach dzieci. Typowo „więzienna” jest często również sama infrastruktura ośrodków. Części mieszkalne ośrodków znajdują się zwykle za kratą lub elektrycznie zamykanymi drzwiami, w niektórych ośrodkach kratą zabezpieczone są także okna, a na wyposażenie pokoi

składają się charakterystyczne dla placówek detencyjnych metalowe, często piętrowe łóżka.

Z uwagi na detencyjny charakter placówek zajęcia lekcyjne odbywają się na terenie ośrodków. W tym celu, w ośrodkach przygotowane zostały sale edukacyjne. Warto przy tym zaznaczyć, że na wyposażenie tych sal Straż Graniczna pozyskała środki z Europejskiego Funduszu na rzecz Uchodźców.

2.2. Zajęcia w ośrodkach strzeżonych

a) Sposób organizacji zajęć

We wszystkich wizytowanych ośrodkach strzeżonych prowadzone były zajęcia dla dzieci i młodzieży. W trzech placówkach, tj. w Lesznowoli, Białej Podlaskiej i Kętrzynie nauczanie dzieci należało do zadań nauczycieli szkół publicznych i organizowane było we współpracy z samymi szkołami. W pierwszym z wymienionych ośrodków zajęcia prowadzili nauczyciele Szkoły Podstawowej w Lesznowoli. W Białej Podlaskiej byli to nauczyciele ze Szkoły Podstawowej nr 3, Gimnazjum nr 3 oraz II Liceum Ogólnokształcącego. W Kętrzynie zaś lekcje prowadzone były przez nauczycieli Szkoły Podstawowej nr 4 i Gimnazjum nr 2. Niezależnie od tego zajęcia w ośrodkach zwykle prowadzili także wyznaczeni funkcjonariusze Straży Granicznej (często posiadający wykształcenie pedagogiczne). Zajęcia te miały jednak głównie charakter ogólnorozwojowy, choć zakładały naukę języka polskiego, a w stosunku do lekcji organizowanych przez nauczycieli szkół publicznych pełniły co najwyżej rolę uzupełniającą. Inaczej sytuacja wyglądała w ośrodku strzeżonym w Białymstoku (w czasie, kiedy w placówce tej umieszczane były dzieci). W tym wypadku za organizację zajęć dla małoletnich odpowiedzialni byli wyłącznie funkcjonariusze Straży Granicznej pełniący służbę w ośrodku.

We wszystkich przypadkach, za opracowanie formy zajęć odpowiedzialni byli wyłącznie sami nauczyciele i dyrektorzy szkół. Wymiar czasowy, sposób organizacji i zakres tematyczny tych zajęć w poszczególnych ośrodkach były zatem różne. W ośrodku w Lesznowoli na zajęcia przeznaczano 2 godziny dziennie (łącznie 10 godzin tygodniowo). Prowadzone one były łącznie, dla wszystkich dzieci, niezależnie od ich wieku. W przyjętym w ośrodku grafiku zajęcia podzielono tematycznie na polonistyczne, informatyczne, artystyczne, matematyczne i społeczno – kulturalne. W rzeczywistości jednak zajęcia miały charakter ogólnodydaktyczny, a ich program każdorazowo był dostosowany do możliwości

małoletnich. W ośrodku w Białej Podlaskiej zajęcia prowadzone były w wymiarze 8 godzin lekcyjnych w tygodniu (z założenia wymiar ten odpowiadać miał temu, jaki przewidziany jest dla trybu nauczania indywidualnego). Podobnie, jak w Lesznowoli, zajęcia prowadzone były łącznie dla wszystkich dzieci, niezależnie od ich wieku, poziomu wiedzy, jaki reprezentują, czy znajomości języka polskiego. Zajęcia te również miały charakter ogólnodydaktyczny i obejmowały swoją tematyką takie przedmioty, jak: język polski, historię, szeroko rozumianą kulturę i matematykę. Także zajęcia w ośrodku w Kętrzynie prowadzone były w łącznym wymiarze 8 godzin w tygodniu, z tym, że zachowany został podział na dwie grupy wiekowe (w efekcie, na każdą z grup przypadają 4 godziny zajęć w tygodniu). Zajęcia podzielone zostały na 5 bloków tematycznych, poświęconych (1) kształceniu językowej kompetencji komunikacyjnej, (2) nauce czytania, (3) nauce pisania, (4) edukacji matematycznej i (5) edukacji przyrodniczej. Nieco inaczej program zajęć wyglądał w przypadku tych uczniów, którzy przed tym, jak trafili do ośrodka strzeżonego, uczyli się w polskich szkołach. W miarę możliwości program dla tych dzieci opracowywany był tak, aby stanowił kontynuację dotychczasowej nauki.

We wszystkich ośrodkach udział w zajęciach był dobrowolny. Zwykle cieszyły się one jednak dużym zainteresowaniem – dla małoletnich osadzonych w placówkach detencyjnych stanowiły bowiem pewną formę rozrywki. W żadnym z ośrodków zajęcia nie realizowały jednak podstawy programowej kształcenia ogólnego.

b) Podejście szkół i władz oświatowych do nauczania małoletnich w ośrodkach strzeżonych

W każdym przypadku, przejęcie obowiązku nauczania przebywających w ośrodkach małoletnich przez szkoły było wynikiem porozumień pomiędzy Strażą Graniczną, placówkami oświatowymi i władzami samorządowymi.

W Białej Podlaskiej już w 2010 r. władze miasta, działając na wniosek Straży Granicznej, wyznaczyły trzy szkoły, których nauczyciele mieli omawiane zadanie realizować (były to, o czym wspomniano wyżej, Szkoła Podstawowa nr 3, Gimnazjum nr 3 oraz II Liceum Ogólnokształcące w Białej Podlaskiej). Zgodnie z przyjętą praktyką, w każdym przypadku, gdy do ośrodka trafiały dzieci w wieku szkolnym, Straż Graniczna powiadamiała władze tej szkoły, która była odpowiedzialna dla wieku małoletnich, a te wyznaczały nauczycieli odpowiedzialnych za przygotowanie i poprowadzenie zajęć (np. w Szkole Podstawowej nr 3 podstawowe kryterium doboru nauczycieli stanowiło posiadanie specjalizacji w zakresie edu-

kacji wczesnoszkolnej). Co istotne, do rozpoczęcia zajęć w ośrodku wystarczająca była obecność choćby jednego dziecka.

Podobna forma współpracy wywiązała się pomiędzy Warmińsko – Mazurskim Oddziałem Straży Granicznej a władzami samorządowymi Kętrzyna. Podstawę tej współpracy stanowiły zawierane od 2010 roku pisemne porozumienia pomiędzy Oddziałem Straży Granicznej a Gminą Miejską Kętrzyn. W porozumieniach tych władze miasta zobowiązywały się, między innymi, do zapewnienia cudzoziemcom podlegającym obowiązkowi szkolnemu możliwości bezpłatnego korzystania z nauki na warunkach dotyczących obywateli polskich, a w szczególności do wyznaczenia szkoły podstawowej i gimnazjum, które zadanie to będą realizowały. Oddział Straży Granicznej przyjmował zaś obowiązek bezpłatnego udostępniania odpowiedniej infrastruktury, wyznaczenia funkcjonariuszy, którzy pełnić będą funkcję pomocy nauczyciela, a także, co istotne, powiadamiania dyrektorów wyznaczonych szkół o umieszczeniu w ośrodku dzieci podlegających obowiązkowi nauki. Szkoły właściwe do realizacji wspomnianych porozumień wyznaczone zostały jeszcze w 2010 r. (od początku były to: Szkoła Podstawowa nr 4 i Gimnazjum nr 2 w Kętrzynie). Jak wynika z informacji przekazanych przez Dyrektora Szkoły Podstawowej, wyznaczając te placówki władze miasta nie przedstawiły jednak żadnych wytycznych co do tego, w jakiej formie i jakim trybie omawiane zadanie ma być wykonywane. Ustalenie organizacji i sposobu prowadzenia zajęć w ośrodkach w całości pozostawiono zatem szkołom. Władze szkół we własnym zakresie dobierały także nauczycieli, którzy omawiane zadanie mieli realizować (np. Szkoła Podstawowa nr 4 wyboru nauczycieli dokonała jeszcze w 2010 r., a kryterium tego wyboru stanowiła znajomość języka rosyjskiego, którym porozumiewała się większość przebywających w ośrodku cudzoziemców). Warto także zaznaczyć, że podobnie, jak w Białej Podlaskiej, do rozpoczęcia zajęć w ośrodku w Kętrzynie wystarczyła obecność choćby jednego dziecka w wieku szkolnym

W Białymstoku możliwość zapewnienia dzieciom przebywającym w ośrodku dostępu do nauki była co prawda przedmiotem rozmów pomiędzy Strażą Graniczną a władzami miasta, ale ostatecznie władze nie podjęły się realizacji omawianego zadania. Swoje stanowisko tłumaczyły brakiem jakichkolwiek regulacji prawnych w tym zakresie.

W tych przypadkach, w których w nauczaniu cudzoziemców uczestniczyły szkoły, nauczanie to traktowane było w sposób zbliżony do trybu przewidzianego dla nauczania indywidualnego. Dla uczących się dzieci prowadzone były np. osobne dzienniki lekcyjne. W związku z tym, że okres pobytu dzieci w ośrodkach

co do zasady był krótki, nie podlegały one systemowi klasyfikacji, ani tym bardziej promocji. Co oczywiste, dzieci te nie podchodziły także do żadnych egzaminów zewnętrznych. Nie wydawano im również żadnych dokumentów poświadczających naukę w ośrodku (jak wynikało z wyjaśnień Dyrektora Szkoły Podstawowej nr 3 w Białej Podlaskiej i nauczycieli Szkoły Podstawowej nr 4 w Kętrzynie, wystawienie takiego zaświadczenia możliwe byłoby wyłącznie na wniosek zainteresowanych rodziców). Uczniowie z ośrodków uwzględniani za to byli w informacji przekazywanej przez władze szkół do zbiorów Systemu Informacji Oświatowej. Z uwagi jednak na dużą rotację i stosunkowo krótki okres pobytu małoletnich w placówkach detencyjnych przekazanie dokładnych danych na temat rzeczywistej liczby dzieci uczących się w ośrodku było w zasadzie niemożliwe.

c) Finansowanie nauczania dzieci w ośrodkach strzeżonych

Główny ciężar finansowania nauczania małoletnich cudzoziemców w przypadku Lesznawoli, Białej Podlaskiej i Kętrzyna spoczywał na właściwych gminach. Z budżetów gmin pokrywane były np. koszty wynagrodzenia nauczycieli (dyrektor Szkoły Podstawowej nr 3 w Białej Podlaskiej zwrócił uwagę, że nauki w ośrodku nie wlicza się do tzw. pensum nauczycielskiego). Materiały dydaktyczne na zajęcia przygotowywali we własnym zakresie nauczyciele. Straż Graniczna finansowała natomiast zakup tzw. wyprawki (przyborów szkolnych, zeszytów itp.).

d) Podstawowe problemy

Głównym problemem w nauczaniu cudzoziemców osadzonych w ośrodkach strzeżonych, na co wprost zwracał uwagę m.in. dyrektor Szkoły Podstawowej w Białej Podlaskiej oraz co wynikało z przytaczanego wyżej stanowiska władz Białegostoku, jest brak jakichkolwiek regulacji prawnych, które odnosiłyby się do nauczania tej grupy małoletnich, określałyby zadania szkół czy sposób finansowania takiej nauki. To, czy szkoły uczestniczą w procesie nauczania cudzoziemców i jaką formę takie nauczanie przybiera wynika zatem wyłącznie z praktyki. Drugim problemem jest sytuacja tych małoletnich, którzy posługują się wyłącznie językiem kraju swojego pochodzenia. Udział takich dzieci w nauczaniu w ośrodkach strzeżonych z reguły ograniczał się bowiem do uczestnictwa w zajęciach plastycznych.

IV. WNIOSKI I REKOMENDACJE

1. Realizacja prawa do edukacji przez małoletnich przebywających w ośrodkach dla cudzoziemców ubiegających się o nadanie statusu uchodźcy

1.1. Nauka i zajęcia w ośrodkach dla cudzoziemców

Wnioski

- Wszystkie wizytowane ośrodki realizowały obowiązek wynikający z art. 71 ust. 1 pkt 1 lit. f *ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, i zapewniały małoletnim możliwość korzystania z zajęć z języka polskiego. Zajęcia te prowadzili nauczyciele lub pedagodzy. Dobrym rozwiązaniem okazało się przy tym zatrudnianie w ośrodkach nauczycieli uczących jednocześnie w szkołach, do których uczęszczali małoletni cudzoziemcy. Dzięki temu rozwiązaniu ośrodki utrzymywały stały kontakt ze szkołą, a nauczyciele mieli możliwość bliższego poznania uczniów.
- Nie istniały jednolite standardy co do wymiaru czasowego zajęć: liczba godzin przeznaczanych na nauczanie języka polskiego w ośrodkach wahała się od 2 do 15 w tygodniu. Tematyka zajęć we wszystkich wizytowanych ośrodkach była zbliżona: ich program obejmował głównie naukę języka polskiego oraz pomoc w odrabianiu zadań domowych. Jedynie w niektórych ośrodkach treść oferowanych zajęć wzbogaćana była o wiadomości z innych przedmiotów nauczania. Tym niemniej zajęcia w ośrodkach kierowane były głównie do dzieci uczących się w szkołach. Nie oznacza to rzecz jasna, że pozostali małoletni mieli do nich ograniczony dostęp. Zakres tematyczny zajęć nie zawsze jednak uwzględniał ich potrzeby.
- Dobrą praktyką było organizowanie nauczania języka polskiego w prowadzonych w ośrodkach przedszkolach. Możliwe to jednak było wyłącznie w tych placówkach, w których za organizację lub prowadzenie zajęć dla najmłodszych odpowiedzialne były osoby znające ten język.

Rekomendacje

- Warto rozważyć ujednoczenie wymiaru czasowego prowadzonych w ośrodkach zajęć, poprzez np. wprowadzenie do *ustawy o udzielaniu cudzoziem-*

com ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej minimalnego standardu 10 godzin lekcyjnych w tygodniu.

- Urząd do Spraw Cudzoziemców powinien zapewnić organizację nauczania języka polskiego także w prowadzonych w ośrodkach przedszkolach.
- Okres pobytu małoletnich w ośrodkach recepcyjnych powinien stać się swoistym okresem adaptacyjnym, podczas którego małoletni uczęszczaliby na zintensyfikowane kursy języka polskiego.

1.2. Pomoc materialna i finansowa ze środków pozostających w dyspozycji Urzędu do Spraw Cudzoziemców

Wnioski

- Sam system zaopatrywania dzieci w podręczniki i tzw. wyprawkę uznać należy za efektywny. Niepokojące były jednak sygnały świadczące o tym, że materiały wchodzące w skład wyprawki nie są dostosowywane do wieku i rzeczywistych potrzeb małoletnich.
- Cudzoziemcy w zasadzie nie korzystali z przyznanej w art. 71 ust. 1 pkt 1 lit. h *ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej* możliwości ubiegania się o dofinansowanie dodatkowej aktywności dzieci ze środków pozostających w dyspozycji Urzędu do Spraw Cudzoziemców. Działo się tak niezależnie od tego, że przynajmniej raz, po przyjęciu do ośrodka, cudzoziemcy otrzymywali informację o takiej możliwości.
- Ekwiwalent pieniężny w zamian za wyżywienie dzieci w ośrodku wypłacany był zgodnie z obowiązującymi w tym zakresie przepisami prawa.

Rekomendacje

- Szczególną uwagę należy zwrócić na dostosowanie wyprawek do potrzeb i wieku uczniów. Pod tym kątem Urząd do Spraw Cudzoziemców powinien przeprowadzić analizę istniejących procedur zakupu wspomnianych materiałów.
- Należy upowszechnić informację o możliwości ubiegania się o dofinansowanie dodatkowej aktywności dzieci ze środków pozostających w dyspozycji Urzędu do Spraw Cudzoziemców (praktyką powinno stać się np. przekazywanie takich informacji szkołom).

1.3. Wybór szkół i zapisy

Wnioski

- Małoletni korzystający z pomocy w ośrodkach dla cudzoziemców z reguły posyłani byli do szkół wskazanych przez pracowników socjalnych tych ośrodków. Choć formalnie rodzice mają możliwość wyboru innej szkoły, to faktycznie z tej możliwości nie korzystają.
- Główne kryterium, na podstawie którego wybrane zostały szkoły właściwe do nauczania cudzoziemców, stanowiła odległość od ośrodków. Dobrą praktyką, szczególnie w przypadku dużej liczby małych dzieci objętych obowiązkiem szkolnym, było kierowanie dzieci do różnych szkół. Dzięki takiej praktyce do poszczególnych szkół trafiały mniejsze grupy cudzoziemców, co ułatwiało szkołom wykonywanie podstawowych zadań, tak względem uczniów cudzoziemskich, jak i ich polskich rówieśników. Rozwiązanie takie ułatwiało też wzajemną integrację.

Rekomendacje

- W porozumieniu z władzami samorządowymi Urząd do Spraw Cudzoziemców powinien przyjąć jednolite zasady wyboru szkół właściwych do nauczania małych dzieci zamieszkujących w ośrodkach. Zasady te uwzględniać muszą zarówno kwestię odległości szkoły od ośrodka, tutaj dodatkowym kryterium powinna być możliwość zapewnienia dzieciom dowozu do placówki oświatowej, jak i maksymalną liczbę uczniów cudzoziemskich, która może być do danej szkoły przyjęta, aby szkoła ta w sposób prawidłowy mogła wykonywać swe zadania.
- W przypadku, gdy liczba cudzoziemców objętych obowiązkiem nauki w skali danej gminy ulega zwiększeniu, zasadne byłoby angażowanie innych szkół, także z działających na terenach gmin sąsiednich. Podstawą takiego zaangażowania mogłyby być porozumienia międzygminne.

1.4. Realizacja obowiązku szkolnego

Wnioski

- Nie wszystkie dzieci objęte obowiązkiem szkolnym ten obowiązek realizowały. Przyczyn takiego stanu rzeczy dopatrywać należy się jednak po stronie istniejącej w szkołach lub ośrodkach praktyki. Część szkół nie przyjmowała np. małych dzieci, którzy przyjeżdżali do ośrodków pod koniec roku szkolnego (na

przełomie maja lub czerwca). W innych przypadkach to ośrodek opóźniał zapisanie dziecka do szkoły (np. dzieci z ośrodka na warszawskim Targówku posyłane były do szkół dopiero po ok. dwutygodniowym okresie adaptacyjnym).

- Wszystkie dzieci, które zostały zapisane do szkół, w zasadzie bez przeszkód mogły obowiązek szkolny realizować.

Rekomendacje

- Dzieci objęte obowiązkiem szkolnym powinny być zapisywane do szkół niezwłocznie po przyjęciu do ośrodka. Nie wydaje się zasadne, aby moment posłania dziecka do szkoły poprzedzał jakkolwiek okres adaptacyjny w ośrodku, nawet jeżeli adaptacji towarzyszyłaby intensywna nauka języka polskiego. Wszelkie dodatkowe formy nauczania tego języka należy bowiem organizować równoległe z nauką w szkołach.

1.5. Przyjmowanie do szkół, kwalifikacja i rozmieszczanie w klasach

Wnioski

- Do klas pierwszych szkoły podstawowej uczniowie cudzoziemscy przyjmowani byli, zgodnie z § 2 ust. 1 pkt 1 *rozporządzenia w sprawie przyjmowania osób niebędących obywatelami polskimi do publicznych przedszkoli, szkół, zakładów kształcenia nauczycieli i placówek oraz organizacji dodatkowej nauki języka polskiego, dodatkowych zajęć wyrównawczych oraz nauki języka i kultury kraju pochodzenia*, na takich zasadach, jak obywatele polscy. Na zasadach dotyczących obywateli polskich, do szkół podstawowych lub gimnazjów przyjmowani byli także ci uczniowie, którzy wcześniej już uczyli się w polskich szkołach. W takich przypadkach brano były bowiem pod uwagę polskie świadectwa szkolne.
- Niezwykle rzadko cudzoziemcy, którzy po raz pierwszy stykali się z polską szkołą, posiadali dokumenty, które poświadczałyby naukę w kraju pochodzenia (lub innym kraju), bądź wskazywałyby ukończony etap edukacji. Jednakże nawet w tych przypadkach, w których takie dokumenty były okazywane, władze szkół traktowały je jedynie posiłkowo.
- Przepis § 2 pkt 4 wspomnianego wyżej *rozporządzenia*, który nakłada na władze szkoły obowiązek przeprowadzenia rozmowy kwalifikacyjnej w przypadku braku dokumentów, o których mowa w punkcie poprzednim, nie zawsze był stosowany. W niektórych szkołach rozmowy takie nie były organizowane.

W tych przypadkach, w których rozmowy się odbywały, ich celem było głównie sprawdzenie wiedzy ucznia. Poza pewnymi wyjątkami, nie miały one raczej wpływu na przyjęcie do szkoły czy skierowanie do określonej klasy.

- Podstawowym kryterium przyjmowania uczniów do szkół, a także ich umieszczenia w odpowiednich klasach, był wiek. Nie oznacza to jednak, że uczniowie cudzoziemscy umieszczani byli w klasach odpowiednich według ich rocznika.
- Małoletni cudzoziemcy uczyli się w klasach ogólnych, razem z uczniami polskimi. Liczba uczniów cudzoziemskich w klasach nie przekraczała 10. Proporcjonalnie niewielka liczba cudzoziemców w klasie nie tylko ułatwiała organizację zajęć, ale też pozwalała nauczycielom poświęcić małoletnim cudzoziemcom większą uwagę.

1.6. Podstawa programowa, klasyfikacja i promocja uczniów

Wnioski

- Cudzoziemców uczących się w szkołach publicznych obowiązuje podstawa programowa kształcenia ogólnego. Za dobrą praktykę uznać należy dostosowywanie programu nauczania do możliwości cudzoziemców, z tym jednak zastrzeżeniem, że po takiej modyfikacji program nadal powinien uwzględniać podstawę programową. Pewne wątpliwości budzi przy tym fakt, że w większości przypadków, modyfikacja podstawy programowej dokonywana była przez samych nauczycieli, bez formalnej akceptacji ze strony władz szkoły.
- Na szczególną uwagę zasługuje podejście szkół do kwestii uczestnictwa cudzoziemców w zajęciach wychowania fizycznego. Nie wydaje się przy tym dobrym rozwiązaniem automatyczna rezygnacja z udziału tej grupy dzieci w lekcjach WF-u. Z drugiej strony niedopuszczalne jest też egzekwowanie takiego udziału bez względu na faktycznie istniejące różnice kulturowe. Właściwym podejściem jest natomiast ustalenie przez władze szkół, w porozumieniu z rodzicami, innej formy uczestnictwa dzieci w omawianych zajęciach sportowych (np. dopuszczenie innych strojów czy rezygnacja z niektórych ćwiczeń).
- Cudzoziemcy, na zasadach podobnych, jak obywatele polscy, podchodzili do egzaminów zewnętrznych, czyli sprawdzianu szóstoklasisty i testu gimnazjalnego.
- Właściwym rozwiązaniem było przyjęcie przez szkoły zasady, że warunkiem promocji do klas wyższych jest opanowanie przez ucznia dostosowanej do jego potrzeb podstawy programowej.

Rekomendacje

- Rozważyć należy, czy podstawa programowa, realizowana w stosunku do małoletnich cudzoziemców uczących się w szkołach, nie powinna zostać przez Ministerstwo Edukacji Narodowej ujednolicona poprzez np. określenie - w drodze rozporządzenia - minimalnych wymagań, jakim uczniowie ci powinni podlegać. Pozwalałoby to także na przyjęcie jednolitych standardów dotyczących promowania uczniów do kolejnych klas. Oczywiście takie ujednolicenie podstawy programowej dla cudzoziemców nie może ograniczać możliwości realizowania podstawy kształcenia ogólnego przez te osoby, które są w stanie ją opanować.
- Do wewnętrznych regulaminów szkół wprowadzić należy jednolite zasady oceniania uczniów cudzoziemskich z realizacji podstawy programowej. W tym trybie można także określić szczególne kryteria zaliczania przez cudzoziemców poszczególnych przedmiotów nauczania.
- Zmiany systemowej wymagają także zasady dopuszczania cudzoziemców do egzaminów zewnętrznych. Minister Edukacji Narodowej rozważyć przy tym może trzy warianty:
 - dopuszczenie możliwości zwalniania cudzoziemców z takich egzaminów z powodu niewystarczającej znajomości języka polskiego,
 - dostosowanie wymogów stawianych na tych egzaminach, a także samych arkuszy egzaminacyjnych, do możliwości ucznia – cudzoziemca, poprzez, między innymi, uwzględnienie jego kompetencji językowych.
 - dopuszczanie do egzaminów wyłącznie tych uczniów, którzy wcześniej przez określony czas pobierali naukę w polskiej szkole.

1.7. Frekwencja

Wnioski

- Frekwencja małoletnich cudzoziemców w większości przypadków nie odbiegała od frekwencji panującej wśród pozostałych uczniów.
- Wszystkie szkoły wypracowały mechanizmy reagowania na przypadki niesprawiedliwionej nieobecności ucznia. Mechanizmy te opierały się na współpracy pomiędzy szkołą a ośrodkiem. Obowiązek wyjaśnienia przyczyn nieobecności spoczywał jednak głównie na pracownikach socjalnych ośrodka.
- Skutecznym czynnikiem motywującym rodziców do nadzoru nad realizacją obowiązku szkolnego przez dziecko, w przypadkach jego przedłużającej się

i nieusprawiedliwionej nieobecności, była przede wszystkim groźba wstrzymania wypłaty ekwiwalentu pieniężnego w zamian za wyżywienie w ośrodku.

- Nie zdarzyło się, aby na rodziców nałożona została kara administracyjna z tytułu zaniebdywania realizacji obowiązku szkolnego przez dziecko.
- Wpływ na wysoką frekwencję wśród uczniów miała obecność asystenta kulturowego (a także nauczyciela wspomagającego lub pomocy nauczyciela).

1.8. Nauka języka polskiego, zajęcia wyrównawcze i pomoc asystenta

Wnioski

- W większości szkół realizowany był obowiązek organizowania dodatkowych lekcji języka polskiego dla cudzoziemców. Szkoły wykraczały przy tym często poza minimalny standard 2 godzin lekcyjnych w tygodniu, określony w § 5 ust. 2 *rozporządzenia w sprawie przyjmowania osób niebędących obywatelami polskimi do publicznych przedszkoli, szkół, zakładów kształcenia nauczycieli i placówek oraz organizacji dodatkowej nauki języka polskiego, dodatkowych zajęć wyrównawczych oraz nauki języka i kultury kraju pochodzenia*. W tych szkołach, w których dodatkowej nauki języka nie prowadzono, brak zajęć tłumaczono nikłym zainteresowaniem ze strony małych dzieci.
- Rzadko kiedy nauczyciele uczący małych dzieci cudzoziemców języka polskiego dysponowali dodatkową kwalifikacją do nauczania tego języka jako obcego.
- Cudzoziemcy zapewniony mieli dostęp do zajęć wyrównawczych z innych przedmiotów nauczania, organizowanych dla wszystkich uczniów z trudnościami w nauce. W tym zakresie szkoły raczej nie prowadziły zajęć, które adresowane byłyby wyłącznie dla cudzoziemców.
- Zatrudnienie w szkole asystenta kulturowego, a także nauczyciela wspomagającego lub pomocy nauczyciela, w stosunkowo krótkim czasie przynosiło pozytywne efekty w postaci zwiększenia frekwencji wśród uczniów, a często również poprawy relacji pomiędzy szkołą a rodzicami.
- Zwykle zatrudnienie asystenta było elementem projektu realizowanego w szkole przez organizację pozarządową. Obecność asystenta była zatem ograniczona czasem trwania danego projektu.

Rekomendacje

- Minimalny wymiar czasowy zajęć z języka polskiego dla cudzoziemców powinien być zwiększony. W tym zakresie konieczna jest zmiana wspomnianego

wyżej rozporządzenia. Jednocześnie zajęcia te muszą być przez szkoły traktowane tak, jak wszystkie pozostałe objęte podstawą programową. Oznacza to, że brak zainteresowania ze strony małoletnich nie powinien skutkować automatyczną rezygnacją z organizowania zajęć.

- Zatrudnienie asystentów kulturowych w szkołach, w których uczą się cudzoziemcy powinno być regułą. Należy przy tym upowszechniać rozwiązania umożliwiające zatrudnianie takich osób na etatach, tak, aby ich obecność w szkole nie była uzależniona od aktywności organizacji pozarządowych czy czasu trwania realizowanych przez te organizacje projektów.

1.9. Duża rotacja i brak znajomości języka polskiego

Wnioski

- Duża rotacja wśród cudzoziemców oraz brak znajomości języka polskiego wskazywane były przez władze szkół oraz nauczycieli jako główne czynniki utrudniające, jeśli nie uniemożliwiające małoletnim efektywne korzystanie z prawa do nauki.
- Częste zmiany miejsca pobytu przez cudzoziemców korzystających z pomocy socjalnej w ośrodkach nie wynikały z praktyki Urzędu do Spraw Cudzoziemców. Były raczej konsekwencją decyzji podejmowanych przez samych cudzoziemców lub skutkiem zakończenia prowadzonych wobec nich postępowań o nadanie statusu uchodźcy.
- Problem braku znajomości języka polskiego dotyczył przede wszystkim cudzoziemców, którzy przyjmowani byli do szkół tuż po przyjeździe do Polski. Nieznajomość języka wpływała na uczniów demotywująco, przyczyniała się do opuszczania przez nich zajęć, czy nawet porzucania szkoły, a także determinowała niewłaściwe zachowania na lekcjach.

Rekomendacje

- Duża rotacja wśród cudzoziemców pozostanie zjawiskiem, z którego skutkami szkoły nadal będą musiały się mierzyć. Przysługująca cudzoziemcom możliwość zmiany ośrodka czy też zmiany formy udzielanej pomocy socjalnej na świadczenie pieniężne w żaden sposób nie może bowiem być ograniczana. Trudno także zapobiegać decyzjom o samowolnym opuszczeniu ośrodka.
- Szkoły z odpowiednim wyprzedzeniem powinny być przez pracowników socjalnych ośrodków informowane o każdym wiadomym przypadku zmiany miejsca

pobytu ucznia, zwłaszcza jeśli zmiana ta wiązać miałaby się ze zmianą szkoły. Obowiązkiem szkoły w takich przypadkach powinno bowiem być wystawienie dokumentu, który określałby czy to aktualny etap edukacji dziecka, czy też posiadaną wiedzę i kompetencje językowe. Takie informacje byłyby przydatne podczas przyjmowania dziecka do innej szkoły. Zaświadczenia tego typu mogłyby być wystawiane automatycznie, bez konieczności składania przez rodziców jakichkolwiek dodatkowych wniosków.

- Nauka języka polskiego, o czym była już mowa wcześniej, powinna być prowadzona równoległe w szkole i w ośrodku. Młodszym dzieciom należy natomiast zapewnić możliwość korzystania z nauki tego języka w organizowanych w ośrodkach przedszkolach.
- W perspektywie, w procesie nauczania dzieci cudzoziemskich szkoły korzystać powinny także z nowoczesnych technologii, np. z metody e-learningu. Skorzystanie z tej metody pozwoli na zintensyfikowanie nauki języka polskiego również poza szkołą.

2. Realizacja prawa do nauki przez małoletnich przebywających w ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców

Wnioski

- Prawo do nauki w przypadku małoletnich, osadzonych w ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców, nie jest w sposób prawidłowy realizowane. Tematyka zajęć oferowanych cudzoziemcom nie odpowiada wymogom podstawy programowej kształcenia ogólnego.
- Brak jest jakichkolwiek regulacji prawnych, które określałyby obowiązki ciążące na władzach oświatowych czy samych szkołach w zakresie nauczania małoletnich cudzoziemców przebywających w ośrodkach strzeżonych. Żadne przepisy prawa nie wskazują w szczególności, na jakich zasadach nauczanie takie ma być realizowane, ani jak ma wyglądać finansowanie takiej nauki. W efekcie, nauczanie tej grupy cudzoziemców odbywa się wyłącznie na podstawie wzajemnego porozumienia Straży Granicznej, szkół publicznych i władz oświatowych.
- Art. 117 ust. 3a *ustawy o cudzoziemcach*, który przewiduje, że małoletni osadzeni w ośrodku strzeżonym mogą uczestniczyć w zajęciach dydaktyczno – wychowawczych i rekreacyjno – sportowych, dostosowanych do ich wieku

i długości pobytu w Polsce, w żaden sposób nie gwarantuje realizacji prawa osób małoletnich do nauki.

Rekomendacje

- W warunkach detencji, prawo cudzoziemców do edukacji nie może być realizowane. Ocena ta dodatkowo uzasadnia wielokrotnie zgłaszany przez Rzecznika Praw Obywatelskich postulat wprowadzenia ustawowego zakazu umieszczania osób małoletnich, a także ich opiekunów, w ośrodkach strzeżonych.
- W bliższej perspektywie, zmianie ulec powinien sposób organizacji ośrodków strzeżonych, w tym, w szczególności, zasady pobytu w tych placówkach osób małoletnich. Rozważyć przede wszystkim należy, czy małoletni objęci obowiązkiem szkolnym nie mogliby korzystać z nauki w szkołach publicznych. W tym zakresie stanowisko przedstawić powinna Straż Graniczna, której jednostki organizacyjne ponoszą obecnie odpowiedzialność za funkcjonowanie ośrodków.
- Bezwzględnym minimum w zakresie realizacji prawa do nauki, które już na obecnym etapie zapewnić powinna Straż Graniczna w porozumieniu z władzami oświatowymi, jest stworzenie małoletnim możliwości korzystania z zajęć prowadzonych przez wykwalifikowanych nauczycieli, w oparciu o istniejące programy nauczania. Program takich zajęć uwzględniać musi naukę języka polskiego oraz tematykę z pozostałych przedmiotów nauczania.

ZAŁĄCZNIK. WYKAZ AKTÓW PRAWNYCH

Prawo międzynarodowe

1. Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169), art. 13;
2. Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526), art. 28-29;
3. Protokół dodatkowy nr 1 do Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r. sporządzony w Paryżu dnia 20 marca 1952 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175), art. 2;
4. Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r. (Dz.U. z 1964 r. Nr 40, poz. 268).

Prawo europejskie

1. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej z dnia 12 grudnia 2007 r. (Dz.Urz. UE C z 2007 r. Nr 303, str. 1), art. 14;
2. Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 30 kwietnia 2004 r. (Dz.U. Nr 90, poz. 864/2), art. 165.

Prawo krajowe

1. Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.), art. 70;
2. Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2004 r. Nr 256, poz. 2572 ze zm.);
3. Ustawa z dnia 15 kwietnia 2011 r. o systemie informacji oświatowej (Dz.U. Nr 139, poz. 814 ze zm.);
4. Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego (Dz.U. z 2010 r. Nr 80, poz. 526 ze zm.), art. 7;
5. Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o cudzoziemcach (Dz.U. z 2011 r. Nr 264, poz. 1573 ze zm.), art. 117;
6. Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2012 r. Nr 680), art. 70-71;

7. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 lutego 2004 r. w sprawie warunków i trybu przyjmowania uczniów do szkół publicznych oraz przechodzenia z jednych typów szkół do innych (Dz.U. z 2004 r., Nr 26, poz. 232);
8. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 18 kwietnia 2002 r. w sprawie organizacji roku szkolnego (Dz.U. z 2002 r., Nr 46, poz. 432);
9. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. z 2007 r., Nr 83, poz. 562);
10. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 19 grudnia 2001 r. w sprawie warunków i trybu udzielania zezwoleń na indywidualny program lub tok nauki oraz organizacji indywidualnego programu lub toku nauki (Dz.U. z 2001 r., Nr 3, poz. 28);
11. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2011 r. w sprawie dopuszczalnych form realizacji obowiązkowych zajęć wychowania fizycznego (Dz.U. z 2011 r., Nr 175, poz. 1042);
12. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2012 r., Nr 977);
13. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 czerwca 2012 r. w sprawie dopuszczania do użytku w szkole programów wychowania przedszkolnego i programów nauczania oraz dopuszczania do użytku szkolnego podręczników (Dz.U. z 2012 r., Nr 752);
14. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 lutego 2012 r. w sprawie ramowych planów nauczania w szkołach publicznych (Dz.U. z 2012 r., Nr 204);
15. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 kwietnia 2010 r. w sprawie przyjmowania osób niebędących obywatelami polskimi do publicznych przedszkoli, szkół, zakładów kształcenia nauczycieli i placówek oraz organizacji dodatkowej nauki języka polskiego, dodatkowych zajęć wyrównawczych oraz nauki języka i kultury kraju pochodzenia (Dz.U. z 2010 r., Nr 57, poz. 361);
16. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach (Dz.U. z 2011 r., Nr 109, poz. 631);

17. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach (Dz.U. z 2002 r., Nr 6, poz. 69);
18. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 7 października 2009 r. w sprawie nadzoru pedagogicznego (Dz.U. z 2009 r., Nr 168, poz. 1324);
19. Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 7 grudnia 2010 r. w sprawie sposobu prowadzenia gospodarki finansowej jednostek budżetowych i samorządowych zakładów budżetowych (Dz.U. z 2010 r., Nr 241, poz. 1616);
20. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 czerwca 2012 r. w sprawie szczegółowych warunków udzielania pomocy finansowej uczniom na zakup podręczników (Dz.U. z 2012 r., Nr 706).

